

NE PROLAZI ULICOM BEZ TRAGA
ka interkulturalnosti

Beograd, 2009.

IZDAVAČ:

GRUPA 484

ADRESA:

GRAČANIČKA 10, BEOGRAD

ZA IZDAVAČA:

MIODRAG SHRESTHA

PRIREDILA:

ZAGORKA AKSENTIJEVIĆ

LEKTURA I KOREKTURA:

RUŽICA MARJANOVIĆ

DIZAJN KORICA:

ŠKART

PRIPREMA ZA ŠTAMPU:

MARKO ZAKOVSKI

ŠTAMPA:

STANDARD 2, BEOGRAD

TIRAŽ:

300 PRIMERAKA

GODINA IZDANJA:

2009

ISBN 978-86-86001-23-8

www.grupa484.org.rs

Ova publikacija je urađena uz pomoć Evropske unije.

Sadržaj publikacije je isključiva odgovornost autora i ni u kom slučaju ne predstavlja stanovišta Evropske unije

CIP - Katalogizacija u publikaciji
Narodna biblioteka Srbije, Beograd

316.7(497.11)

NE prolazi ulicom bez traga : ka
interkulturalnosti / [priredila Zagorka
Aksentijević]. - Beograd : Grupa 484, 2009
(Beograd : Standard 2). - 72 str. : graf.
prikazi, tabele ; 21 cm

Kor. nasl. - Tiraž 300. - Napomene i
bibliografske reference uz tekst. -
Bibliografija uz većinu poglavlja.

ISBN 978-86-86001-23-8

1. Aksentijević, Zagorka, 1953- [urednik]
a) Multikulturalizam - Srbija
COBISS.SR-ID 172288268

23. septembra 2009. u Beogradu, u Rektoratu Univerziteta umetnosti, na Kosančićevom vencu, održan je okrugli sto pod nazivom *Interkulturalnost i mladi*, u okviru projekta *Ne prolazi ulicom bez traga – zagovaračka inicijativa za manjine* koji u periodu decembar 2008 – decembar 2009. realizuje Grupa 484 u partnerstvu sa Centrom modernih veština. Kao gosti i uvodničari govorili su: Dr. Miodrag Jovanović (Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu) i Dr Milena Dragičević – Šešić (Fakultet dramskih umetnosti, katedra UNESCO „Interkulturalizam, menadžment u kulturi i kulturna politika Balkana“ Univerziteta umetnosti)¹. U radu ovog skupa aktivno su učestvovali predstavnici brojnih nevladinih organizacija i podmladaka političkih partija. Projektni tim predstavljali su mladi iz Vranja, Kikinde, Užica, Zaječara, Kovačice, Bele Crkve, Čoke, Sjenice, Vršca i Beograda. Tema okupljanja odabrana je posle šestomesečnih zagovaračkih kampanja po gradovima, kada su se isprofilisale teme, problemi i interesovanja koje su učesnici projekta usvojili kao svoju varijantu zagovaranja za manjinska prava. Tokom tog perioda postalo je jasno da reči „manjina“ i „većina“ ne znače isto na jugu i na severu, da su to negde vrednosni pojmovi (pa se ljudi imenovani kao manjina sa tom „etiketom“ osećaju loše) a negde puke konstatacije. Pod pojmom „manjine“ nismo podrazumevali uvek etničke manjinske zajednice. Susreli smo se sa zahtevom da svako u svojoj sredini prepozna društvenu grupu koja je marginalizovana i svoju pažnju i aktivnosti usmeri ka njoj: dakle ne samo ka etničkim zajednicama, nego i ka ženama, izbeglima, raseljenima... Takođe je postalo jasno, da kako god definisali i razumevali „manjinu“ i „većinu“, „njih“ i „nas“ – da bismo se čuli i razumeli, da bismo pomagali jedni drugima i ravnopravno delili životni i kulturni prostor, u svojim sredinama moramo imati pomagače, oslonce, partnere, saradnike. Nalazili smo ih u lokalnim vlastima, u školama, institucijama kulture, kancelarijama za mlade, u medijima, na partijskim adresama. Posle višemesečnog aktivizma i kampanja po gradovima došli smo do liste zahteva i zajedničkog proglašenja koji je osvanuo na plakatu:

¹ Učesnike okruglog stola su pozdravili predstavnici domaćih i međunarodnih institucija u ovoj oblasti i predstavili programe kojima one doprinose interkulturalnom dijalogu: Luca Ester Kadar ispred Delegacije Evropske Komisije u Republici Srbiji, Konstantin Jerokostopulos, specijalni predstavnik Generalnog sekretara Saveta Evrope u Srbiji / šef Kancelarije u Beogradu i Marko Karadžić, državni sekretar, Ministarstvo za ljudska i manjinska prava

Zalažemo se:

- za internetničku saradnju i interkulturalnost u obrazovnim programima;
- za publikovanje knjiga koje čitaju naši vršnjaci u regionu i Evropi – za pokretanje književnog kola/biblioteke koja će nam omogućiti da upoznamo lektiru susednih zemalja;
- za obrazovne programe koji otvaraju teške i bolne teme o narodima kojih više nema, a živeli su u našim gradovima i našim selima;
- za tematske ekskurzije, kampove, seminare, susrete..koji velikom broju mladih omogućavaju da budu i domaćini i gosti vršnjacima iz cele Srbije;
- da putovanja po Evropi, dostupna bez viza, ne budu privilegija nego način života;
- da se nazivima ulica promovišu mirnodopske i kulturne vrednosti;
- za savete za međunacionalne odnose koji rade „punom parom“ u lokalnim zajednicama, razmenjuju iskustva i sarađuju sa drugima; za nacionalne savete koji rade za dobrobit etničkih zajednica koje predstavljaju i za dobrobit cele zemlje;
- da se izbeglice, raseljeni, povratnici i svi migranti u Srbiji prepoznaju i prihvataju kao ljudi koji donose svoju kulturu, običaje, sposobnost komunikacije sa drugima...

Ne prolazi ulicom bez traga – Kikindom, Vršcem, Belom Crkvom, Kovačicom, Čokom, Vranjem, Sjenicom, Zaječarom, Bosilegradom, Užicem, Beogradom

Usledile su pripreme za Beograd. Namera je bila da razmenimo iskustva i stavimo sve u jedinstvenu poruku. U prvi plan iskočile su reči interkulturalnost i mladi Nametnula su se pitanja: O čemu govorimo kad govorimo o interkulturalnosti? Šta mladim ljudima danas i ovde znači taj pojam? Kome se obraćamo kada tražimo da se pojmovi interkulturalnost i mladi institucijalno povežu? Tako smo došli do teme i naziva beogradskog skupa. Okrugli sto *Interkulturalnost i mladi* u Beogradu, završen je zagovaračkim dokumentom koji glasi:

1. Potrebno je da Ministarstvo prosvete podstiče primenu koncepta interkulturalnosti u obrazovanju kroz odgovarajući izbor obrazovnih sadržaja, sistema vrednosti i modela ponašanja. Jedino kroz usvajanje i podsticanje učenja o drugima, primenom interkulturalnog sistema vrednosti i nediskriminatornih modela ponašanje stvorićemo obrazovni ambijent koji je otvoren i dobronameran.
2. Od izuzetnog je značaja da Ministarstvo kulture podržava
 - kulturnoumetničku produkciju koja svima, a posebno mladim ljudima, omogućava upoznavanje etničke i kulturne raznovrsnosti prostora na

- kom živimo (mislimo na Srbiju, na region i na Evropu)
- programe/projekte/aktivnosti koji umetničkim sredstvima promovišu usvajanje interkulturalnih vrednosti, društveno povezivanje manjinskih i većinskih zajednica.
3. Potrebno je da Vlada republike Srbije obrezbedi uslove i podstakne mobilnost mladih i njihovo učešće u različitim programima razmene. Takođe, neophodno je da Vlada Republike Srbije pruži institucionalnu podršku svim oblicima omladinskog aktivizma i volonterizma koji podržavaju vrednosti interkulturalnog učenja.
 4. Potrebno je da svi mediji, a naročito javni sarvis, svojim programima ravnomerno zastupaju i promovišu bogatstvo različitosti i otvore prostor za sve manjinske grupe.

Prateći ove zaključke, tokom oktobra i novembra, razradili smo tri osnovna pravca kojima naši stavovi idu ka Vladi Republike Srbije, posebno ka Ministarstvu prosvete, Ministarstvu omladine i sporta i Ministarstvu kulture. Tekstovi koji slede artikulišu problematiku interkulturalnosti na specifične načine, zajednički imenitelj im je (osim što su podstaknuti diskusijama i zaključcima okruglog stola) da su pisani iz ugla mladih ljudi u Srbiji i njihovih prava. Prateći misli i stavove a nadalje interese aktera projekta Ne prolazi ulicom bez traga – zagovaračka inicijativa za manjine i njihovih vršnjaka, konačne tekstove napisali su Rada Gošović (Interkulturalno obrazovanje), Ružica Marjanović (Književna ponuda i interkulturalnost u gimnazijama i srednjim školama u Srbiji), Snežana Krstanović (Interkulturalnost i kulturna politika), Marko Aksentijević (Interkulturalnost i mobilnost), Zorica Živojinović (Povezivanje kultura kroz volonterizam mladih), Miloš Đajić i Prvoslav S. Plavšić (Različitost u medijima).

Z.A.

Sadržaj

- Rada Gošović*
07 Interkulturalno obrazovanje
- Ružica Marjanović*
21 Književna ponuda i interkulturalnost u gimnazijama i srednjim školama u Srbiji
- Snežana Krstanović*
33 Interkulturalnost i kulturna politika
- Marko Aksentijević*
45 Interkulturalnost i mobilnost
- Lorica Livojinović*
55 Povezivanje kultura kroz volonterizam mladih
- Miloš Dajić i Prvoslav S. Plavšić*
63 Različitost u medijima

INTERKULTURALNO OBRAZOVANJE

Pojam kulture je veoma kompleksan i promenljiv i definiše se na mnogo različitih načina. Tako, na primer, u UNESCO-vim dokumentima nailazimo na određenje kulture kao „ukupnog skupa znakova kojima članovi datog društva prepoznaju... jedni druge i koji ih razlikuju od ljudi koji ne pripadaju tom društvu“². Kultura se određuje i kao „skup distinktivnih duhovnih, materijalnih, intelektualnih i emocionalnih obrazaca nekog društva ili grupe ljudi... zajedno s njihovom umetnošću, književnošću, životnim stilovima, načinima zajedničkog života, sistemima vrednosti, tradicijom i verovanjem“³. Ako se posmatra iz ugla socijalne kohezije, može se reći da se kultura nalazi u centru individualnog i društvenog identiteta i da predstavlja glavnu komponentu u razumevanju identiteta grupa.⁴

Bez obzira na razlike koje postoje u definisanju i problematizovanju pojma kulture, razmišljanje o kulturi uvek vodi razmišljanju o odnosu među različitim kulturama, tj. njihovoj interakciji. Uostalom, kulturne razlike koje opažamo među ljudima omogućuju nam da postanemo svesni postojanja kulture. Kulturu nije moguće razumeti kao pojam u jedini - uvek je reč o kulturama.⁵

Jedno od najznačajnijih pitanja savremenog društva jeste pitanje zajedničkog života različitih kultura, njihovog susretanja, prožimanja i dijaloga. Ovo pitanje je u Evropi dobilo poseban značaj sa demografskim rastom migrantskih zajednica i posledicama tog rasta, pre svega na funkcije škole i na obrazovanje uopšte. Više nego ikada, obrazovanje danas mora da uzme u obzir multikulturni karakter društva, da bude otvoreno za različitosti. Ono mora da bude interkulturalno.

Iako su termini multikulturalno i interkulturalno obrazovanje na prvi pogled slični, oni nisu sinonimi. **Multikulturalno obrazovanje** nastoji da omogući prihvatanje ili bar tolerisanje drugih kultura kroz učenje o njima.

Cilj **interkulturalnog obrazovanja** jeste stvaranje održivog načina zajedničkog života u multikulturnom društvu. To se postiže kroz izgradnju razumevanja, uzajamnog poštovanja i dijaloga među grupama koje pripadaju različitim kulturama, kroz obezbeđivanje jednakih mogućnosti za sve i borbu protiv diskriminacije.

Interkulturalno obrazovanje sadrži dve ključne dimenzije i to: uvažavanje različitosti i poštovanje ljudskih prava. Uvažavanje i podržavanje različitosti u svim oblastima ljudskog života utiče na to da učenici postanu osetljivi na činjenicu da su ljudi prirodno razvili različite načine života, običaje i poglede

² UNESCO (1992): International Conference on Education, 43rd Session, The Contribution of Education to Cultural Development, p.5, §10.

³ UNESCO Universal Declaration on Cultural Diversity, 2001.

⁴ UNESCO Guidelines on Intercultural Education, Education Sector UNESCO (ED-2006/WS/59) – CLD 29366, Paris, 2006.

⁵ Interkulturalno učenje, T-KIT, No.4, Grupa "Hajde da...", CoE, EC, Beograd, 2005. Benett, Milton J. (1993) O etnocentrizmu: razvoj modela interkulturalne osetljivosti

na svet i da ta raznolikost ljudskog života sve nas obogaćuje. Promovisanjem ravnopravnosti i suprotstavljanjem nepravdi i diskriminaciji, promovišu se vrednosti na kojima se gradi poštovanje ljudskih prava.

Interkulturalno obrazovanje je proces koji od svakog pojedinca zahteva da poznaje sopstvenu kulturu da bi bio sposoban da razume kulture drugih. Samo onaj koji je ukorenjen u sopstvenoj kulturi nema strah od različitosti i zauzima pozitivan stav prema kulturnoj razmeni.

Interkulturalna osetljivost nije urođena ljudska osobina. Ona se stiče, uči. Ovaj proces je veoma izazovan.

Sve ono što uzimamo "zdravo za gotovo" u interkulturalnom učenju „stavlja se pod lupu" i promišlja se kritički. Interkulturalno učenje je izazov i za lični identitet i može da postane način na koji se on obogaćuje. Samim tim što je interkulturalno učenje proces u kojem učimo kako da živimo u svetu različitosti, ono je polazna tačka za izgradnju zajedničkog života u miru.⁶

INTERKULTURALNO OBRAZOVANJE U SRBIJI, IZAZOVI I OSLONCI

Za demokratski razvoj Srbije kao višenacionalne⁷ i multikulturalne zajednice važno je da mladi prepoznaju kvalitet života u društvu u kojem žive pripadnici različitih kultura i njegove prednosti. Približavanje Srbije Evropskoj uniji (kao zajednici mnoštva kultura, jezika i naroda) i fenomen globalizacije ističu interkulturalizam kao jedan od vodećih principa obrazovanja. Za interkulturalno obrazovanje odgovorni su svi segmenti društva, različite državne ustanove i institucije, organizacije, političke partije i mediji. Škola je jedna od najpodobnijih sredina u kojoj se može razvijati interkulturalna kompetentnost, tj. sposobnost da se kulturne razlike prepoznaju i koriste kao jedan od resursa za učenje (Berthoin-Atal and Friedman, 2003).

Koncept interkulturalnog obrazovanja treba da se odnosi na sve nivoe obrazovnog sistema (od predškolskog do univerzitetskog obrazovanja) i na sve njegove aspekte: pravnu regulativu; školski program (kurikulum) i udžbenike; podršku i praćenje obrazovanja; školsku praksu (posebno nastavu i učenje), etos i obrazovanje nastavnika.

⁶ Benett, Milton J. (1993) O etnocentrizmu: razvoj modela interkulturalne osetljivosti.

⁷ Etnička struktura stanovništva Srbije (ne računajući Kosovo i Metohiju) prema popisu iz 2002: 82,86% populacije su Srbi, 3,91% Mađari, 1,82% Bošnjaci, 1,44% Romi, 0,94% Hrvati, 0,82% Albanci, 0,79% Slovaci, 0,53% Vlasi, 0,46% Rumuni, 0,27% Bugari i ostali (<http://www.arhiva.srbija.sr.gov.yu>).

U Srbiji postoje pravne pretpostavke koje mogu da budu oslonac za interkulturalno obrazovanje. Te pretpostavke su date u međunarodnim instrumentima (posebno onim iz EU) i u nacionalnom zakonodavstvu⁸.

Drugi veoma značajan oslonac za uvođenje interkulturalnog obrazovanja bila je Reforma obrazovanja koju je tri godine sprovodilo Ministarstvo prosvete Republike Srbije (2001–2004), čiji su ključni strateški ciljevi bili demokratizacija obrazovanja, obrazovanje za demokratiju i građansko društvo i obrazovanje manjina. Koncipirana kao kvalitetno obrazovanje za sve⁹, ova reforma (zaustavljena političkim promenama) definisala se i kao oruđe socijalnog i ekonomskog napretka, pomirenja, socijalne kohezije i integracije. Ipak, naš obrazovni sistem ne obezbeđuje interkulturalne kompetencije i dijalog među različitim etničkim grupama i kulturama, već bi se pre moglo reći da on toleriše paralelno egzistiranje različitih kultura. Može se reći da je ambivalentan stav (ne samo prosvetnih) vlasti Srbije prema ključnim vrednostima o kojima govorimo kad govorimo o interkulturalnosti razlog što je uspostavljanje standarda palo u zaborav. Ministarstvo nije postavilo strategiju koja se odnosila na interkulturalne vrednosti i principe u obrazovanju tako da se ono svodi se na obezbeđivanje obrazovanja za nacionalne manjine (na maternjem jeziku). To nije dovoljno ni kao koncept ni kao praksa i nikako ne daje mogućnost da govorimo o politici Ministarstva prosvete Republike Srbije u oblasti interkulturalnosti.

KURIKULUM

U Srbiji interkulturalno obrazovanje nije integralni deo opšteg školskog programa. Može se govoriti samo o njegovom minimalnom uključivanju u školsku praksu. Pojedini sadržaji, koncepti ili teme različitih manjinskih kultura dodaju se školskom programu tako da se ne menja njegova postojeća struktura. Ovakvo uključivanje sadržaja iz manjinskih kultura često ima skromnu i folklornu dimen-

⁸ U evropskom kontekstu, interkulturalnim obrazovanjem se najtemeljnije bavi Savet Evrope, međunarodna međuvladina organizacija, koja je čuvar nekoliko značajnih dokumenata, na Internet adresi www.coe.int/education Izdvojićemo samo osnovne pravne instrumente Republike Srbije kojima se uvažava multietnički karakter našeg društva i koji mogu da budu osnov za razvoj interkulturalnog obrazovanja:

Ustav Republike Srbije, 2006.

Savezni Zakon o zaštiti prava i sloboda nacionalnih manjina, 2002.

Zakon o zabrani diskriminacije, 2009.

Zakon o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja, 2003, 2004, 2009.

Smernice, strategije i akcioni planovi

Sveobuhvatna analiza sistema osnovnog obrazovanja u SRJ, Unicef, Beograd, 2001.

Kvalitetno obrazovanje za sve – put ka razvijenom društvu, MPS, Beograd, 2002.

Strategija za smanjenje siromaštva, Vlada Republike Srbije, Beograd, 2003.

Kvalitetno obrazovanje za sve – izazovi reforme obrazovanja u Srbiji, MPS, Beograd, 2004.

Akcionni plan Dekade integracije Roma, Vlada Republike Srbije, 2005 -2015

Jedinstveni akcionni plan za unapređivanje obrazovanja Roma, JAP, Beograd, 2000.)

⁹ Ministarstvo prosvete i sporta Republike Srbije: Kvalitetno obrazovanje za sve: Put ka razvijenom društvu, Beograd, 2002.

¹⁰ Paul C. Gorski. Stages of Multicultural School Transformation. EdChange and the Multicultural Pavilion

ziju¹⁰. Škola u svoj plan rada ili nastavni materijal uvodi male intervencije koje se često vezuju (isključivo) za uočljive ali površne specifičnosti manjinskih kultura. To su najčešće one specifičnosti koje su zasnovane na preteranom uopštavanju i stereotipima. Upoznavanje drugih kultura praktikuje se, na primer, kroz organizovanje dana nacionalne kuhinje (mađarske, romske, bugarske i sl.), izlaganje rukotvorina specifičnih za pojedine manjinske grupe i sl.

Učenje o svetskim kulturama, religijama i tradiciji uključeno je u kurikulum kao deo školskih predmeta kao što su: istorija, geografija, srpski jezik i književnost, strani jezik i muzička i likovna kultura. Umetničke škole (likovne i muzičke) u svoj školski program uključuju umetnička iskustva iz različitih delova sveta. Ipak, treba imati u vidu da se kulturološke teme obrađuju uglavnom na kognitivnom nivou i da je razvijanje interkulturalnih kompetencija zanemareno, tj. ne posvećuje se skoro nikakva pažnja usvajanju veština i stavova potrebnih za uspešnu interkulturalnu komunikaciju.

Organizovanje nastave na maternjem jeziku i mogućnost da se u školi „uči jezik zajednice“ (da većinska grupa uči jezik manjina) predstavljaju značajne pretpostavke interkulturalnog razumevanja i ostvarivanja ljudskih prava manjinskih grupa. Pojave (samo) izolacije mladih iz različitih etničkih grupa ipak su prisutne u mnogim multikulturalnim sredinama i u samoj školskoj sredini, a ne samo izvan nje. Potrebno je da se obrazovni sistem, lokalna zajednica i društvo u celini angažuju da se bilingvalnost i/li višejezičnost prepozna kao poželjna, prestižna sposobnost u višenacionalnim sredinama, kao kompetencija koja povećava šanse u društvu. Verujemo da bi u takvim uslovima učenje jezika lokalne sredine bilo dobro prihvaćeno na času, u školi i izvan nje.

Kada se govori o interkulturalnoj reformi kurikuluma treba istaći da nije dovoljno samo „posmatranje“ kultura, bavljenje lekcijama ili vannastavnim aktivnostima čiji je cilj poznavanje kulturne specifičnosti neke zajednice, već je neophodno uključiti se u konstruktivni dijalog među kulturama i učestvovati u tom dijalogu. Ostvareni interkulturalizam znači biti s drugima, a ne samo pored njih.

Prisustvo interkulturalne perspektive treba obezbediti u svim školskim aktivnostima, različitim predmetima, vannastavnim aktivnostima, samoj školi i njenom okruženju. Da bi se to postiglo i da bi nastavnici imali mogućnost da stvaraju različite prilike za interkulturalno učenje, potrebno je da kurikulum bude postavljen kao mreža dobro definisanih ciljeva nastave i očekivanih ishoda učenja. Značajne pretpostavke za takav razvoj kurikuluma postavio je novi Zakon o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja, kojim su definisani ciljevi, opšti ishodi i standardi obrazovanja.¹¹

¹¹ Zakon o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja, 2009.

UDŽBENICI

Najveći deo udžbeničke literature ne podstiče učenike da iz različitih uglova sagledavaju koncepte, teme i probleme o kojima se govori, da preispituju i razumeju aktuelna socijalna pitanja i da povodom njih nešto preduzmu.

Rezultati jednog istraživanja¹², koje se bavilo nastavničkim procenama o zastupljenosti i adekvatnosti sadržaja koji se odnose na istoriju i kulturu dominantnih etničkih grupa sa prostora bivše Jugoslavije, pokazuju da većina nastavnika (osnovnih i srednjih škola) misli da bi sadržaji interkulturalnog obrazovanja trebalo da budu zastupljeni u udžbenicima¹³. Kao ni u školskom programu, ni u udžbenicima gotovo da nema mesta za kulture naroda iz regiona.

Udžbenici koji su namenjeni manjinskim zajednicama najčešće su prevodi udžbenika za većinsku populaciju, sa dodatkom elemenata iz kultura tih manjinskih zajednica.

Zavod za udžbenike objavio je svojevremeno (2006) Regionlnu istoriju Balkana (projekat Grčkog centra za demokratiju i pomirenje iz Soluna). Četiri istorijskih čitanke, nastale kao autorski produkt velikog broja istoričara Jugoistočne Evrope, odštampane su i sklonjene od očiju javnosti, nisu se pojavila ni u knjižarama a kamoli u školama. Ako je za utehu, susedne zemlje nisu ni objavile ovo „zajedničko čedo“, ono je ostalo samo projektni pokušaj da se mladima u regionu ponudi informacija o tome kako isti događaj vide i interpretiraju istoričari različitih zemalja. Koliko je ovaj projekat bio naučno i metodički valjan zainteresovana javnost verovatno neće moći da proveriti ali je vredan pomena i ovde to činimo jer mislimo da u tom pravcu treba tražiti način za učenje o drugima kroz udžbeničku literaturu.

NASTAVA I UČENJE

U našim školama još uvek dominiraju tradicionalni načini podučavanja i učenja. Da bi škola odgovorila izazovima interkulturalizma potreban je novi, drugačiji pristup podučavanju, pre svega u nastavnim predmetima kao što su: istorija, književnost, jezici, umetnosti, geografija i sl. Novi pristup podučavanju treba da unese suštinske promene u tradicionalne nastavne strategije. On treba da omogući stvaranje socijalno-emocionalne klime u razredu koja će podsticati otvorenost učenika za različitost i složenost, kako u susretu sa novim informacijama tako i u komunikaciji sa drugim ljudima. Komunikacija sa drugima kroz razvoj grupne dinamike, grupne oblike rada; iskustveno, kooperativno i kontek-

¹² Institut za pedagoška istraživanja, 2000.

¹³ 78.9%, dok njih 21.1% smatra da interkulturalno obrazovanje sa svojim ciljevima ne bi trebalo da bude prisutno.

stualno učenje vodi interpersonalnim odnosima u kojima se različitost prihvata kao princip integracije.

Interkulturalno obrazovanje mora da bude povezano i sa obrazovanjem za demokratiju i građansko društvo. Bez demokratskog učešća učenika u životu škole/zajednice i vođenja računa o realnim potrebama različitih kulturnih grupa, interkulturalno obrazovanje se svodi na upoznavanje učenika s folklorom, tradicijom, spomenicima kulture. Zaboravlja se da su učenici zainteresovani za sadašnjost i budućnost, a ne samo za prošlost. Ukoliko se aktivnosti obrazovanja za demokratiju i građansko društvo realizuju bez uzimanja u obzir multikulturalnog konteksta, zanemaruje se razvijanje sposobnosti učenika da odgovorno deluju u tom kontekstu.

ŠKOLSKA KLIMA (ETOS)

Da bi odgovorila potrebama savremenog društva, škola treba neprestano da promišlja i preispituje svoju ulogu. Škola treba da bude mnogo svesnija (skrivenih) poruka koje deca/mladi primaju i da vodi računa da li je neka od tih poruka u sukobu s onim što se podučava (npr. u lekcijama o demokratiji). Međutim, u praksi se često događa da upravo škola prenosi i učvršćuje postojeće stereotipe i predrasude o različitim grupama i kulturama. Tek kada se obezbedi uključenost i konstruktivna komunikacija između svih aktera obrazovnog procesa, biće sužen prostor za nerazumevanje i netoleranciju prema različitostima. To je jedini put da škola postane značajan činilac razvoja harmonične multikulturalne zajednice.

U uslovima opštih promena u modernom pristupu obrazovanju drastično se menja sredina za učenje uopšte, a posebno za učenje za život u demokratiji i upravljanje različitostima. Učenje za interkulturalnost obavlja se u raznim formalnim i neformalnim sredinama i zahteva koordinaciju i saradnju relevantnih institucija i organizacija u zajednici. Mnoge naše škole koriste ove mogućnosti, ali se ta saradnja odvija povremeno i zavisi od dobre volje partnera.

OBRAZOVANJE NASTAVNIKA

Kursevi za interkulturalno obrazovanje nastavnika na našim univerzitetima prava su retkost¹⁴ Bez obzira na činjenicu da bi upravljanje različitostima trebalo da bude shvaćeno kao suštinska veština nastavničke profesije, obrazovanje za rad s različitim grupama još uvek nije sistemski organizovano ni obavezno. Već više decenija u Srbiji nevladine organizacije razvijaju programe za rad u multikulturalnim sredinama. Neki od tih programa postali su deo stručnog usavršavanja nastavnika kroz formalni sistem akreditacije. Međutim, obrazovni sistem i škole

¹⁴ Jedan takav kurs postoji na Visokoj školi strukovnih studija za obrazovanje vaspitača u Novom Sadu (www.vsov.edu.rs)

ne prepoznaju njihovu vrednost u dovoljnoj meri, jer ovi programi nemaju nikakvu ulogu u kriterijumima prilikom zapošljavanja ili ocenjivanja nastavnika. Potrebno je da se formalno i neformalno obrazovanje bolje povežu i usaglase.

Profesionalni razvoj nastavnika trebalo bi da se odnosi i na najvažnije kategorije kompetencija za upravljanje različitostima: poznavanje karakteristika učenika, detaljno i fleksibilno poznavanje predmeta/sadržaja, veštinu upravljanja odeljenjem i svest o etici sopstvene profesije (pedagogije).¹⁵ Uspešnost realizacije interkulturalnog obrazovanja u školama u velikoj meri zavisice od znanja i umešnosti nastavnika. Nastavnik treba da preispituje postojeću školsku praksu i koncept učenja i znanja na kojem ta praksa počiva kako bi bio u mogućnosti da predlaže i uvodi inovacije za unapređenje škole i obrazovanja.

PRIMERI DOBRE PRAKSE

Temu interkulturalno obrazovanje u Srbiji treba razmatrati u evropskom kontekstu. To je prvo šire „prirodno“ okruženje u kojem se nalazi i čijim standardima i vrednostima teži naše društvo. Srbija, poput nekih evropskih zemalja, ima dugotrajno iskustvo etničke, kulturne, jezičke i religijske različitosti. Zato evropska iskustva mogu biti dobri modeli iz kojih se može učiti.

U mnogim evropskim zemljama interkulturalnom obrazovanju se posvećuje značajna pažnja.

- Irska je ilustrativan primer dobre prakse. Specifične društvene prilike u ovoj zemlji i jasna osetljivost na njih reflektuju se na obrazovnu politiku tako što se interkulturalnost pojavljuje kao ključna obrazovna dimenzija na svim obrazovnim nivoima, od predškolskog do univerzitetskog. Jedan od primera nastavnog plana za interkulturalno obrazovanje može se naći u okviru Nacionalnog saveta za nastavni plan i ocenjivanje Republike Irske (NCCA - National Council of Curriculum and Assessment)¹⁶. NCCA je objavio i Vodič za interkulturalno obrazovanje sa uputstvima vezanim za nastavni plan, školsko planiranje, opremanje učionica, kulturnu različitost i ocenjivanje.
- CLIEC (Cooperative learning in European contexts) je Sokrates projekat Centra za interkulturalno obrazovanje univerziteta u Gentu. Izveštaj sa ovog projekta daje primere iz prakse i navodi različite izazove na koje je naišlo interkulturalno obrazovanje u različitim zemljama (Island, Španija, Poljska). Ceo izveštaj možete pogledati na <http://www.steunpuntico.be/files/folder%20cliec/CLIEC%20booklet.pdf>

¹⁵Banks, J.A. (1999). An Introduction to Multicultural Education (2nd ed.). Boston: Allyn & Bacon

¹⁶Više o nastavnom planu Irske možete naći na <http://www.ncca.ie/index.asp?locID=61&docID=-1>. a NCCA vodič potražite na http://www.ncca.ie/uploadedfiles/publications/Interc%20Guide_Eng.pdf.

Civilni sektor u Srbiji je u novije vreme razvio nekoliko projekata i programa koji se odnose na interkulturalno obrazovanje u osnovnim i srednjim školama. Navodimo neke primere

- T- kits - osnove treninga i interkulturalno učenje - dva priručnika za trenere, prevodi s engleskog jezika, koji su partnerski objavili Savet Evrope i Evropska komisija. Grupa "Hajde da...", 2004.
- Interkulturalno/multikulturalno obrazovanje - od prakse ka politici, u okviru kojeg je izrađen priručnik Vodič za unapređivanje interkulturalnog obrazovanja (Grupa MOST, 2006-07.) i priručnik za profesore srednjih škola Drugi pogled (Grupa 484, 2007)
- Jednake šanse u srednjoškolskom obrazovanju (CIP, RECFOD, Pestaloci, 2007).
- Praktikovanje interkulturalnog i interetničkog razumevanja u školama, u okviru kojeg je nastao priručnik za nastavnike Interkulturalno obrazovanje i razumevanje - na srpskom, albanskom, romskom i mađarskom jeziku (Grupa MOST, 2006-07.)
- Mi i oni drugi, sa istoimenim priručnikom (Grupa 484, 2004 - 2007. Oxfam Nemacka, OEBS) Ovaj program interkulturalnog dijaloga u radu sa mladima Grupe 484 ima dva nivoa: s jedne strane, oslanja se na metodologiju socijalne istorije (Učenici dobijaju zadatak da u svom okruženju – porodici, komšiluku, gradu, istraže primere zajedničkog života ljudi različitog porekla kroz uvid u privatnu prepisku, tekstove u starim brojevima lokanih novina, fotodokumentarni materijal, obične predmete koji imaju emotivnu vrednost..) s druge strane koriste se metode socijalnog marketinga i angažovane umetnosti (pa se prikupljen istraživački materijal javnosti prezentuje na ulicama, u salama, u medijima na što duhovitiji i što efektivniji način). Priručnik je doživeo dva beogradska izdanja a ušao je u regionalni Kompedijum primera dobre prakse u oblasti interkultralnosti koji je 2009. objavila Misija OEBS u Sarajevu
- Kofer za budućnost, (Grupa 484, EC 2007.) je kao projekat povezo mlade u pet gradova u Srbiji i kroz karavan od grada do grada postigao da se istraživačka produkcija u oblasti interkulturalnosti u umetničkom preoblikovanju srednjoškolaca prošeta kroz Srbiju a da lokalne vlasti to prepoznaju kao zajedničko dobro
- Ne prolazi ulicom bez traga - zagovaračka inicijativa za manjine, (Grupa 484 i Centar modernih veština, EC, 2009.) projekat u okviru kog je nastala ova publikacija naglasak sa lokalnih interkulturalnih inicijativa pomera na integrisan nastup na nacionalnom nivou zalažući se za razmenu i dijalog u kulturi kao nužan uslov realizacije kuturnih prava.
- Obuka romskih asistenata (CIP, MPS, 2007.)
- Priručnik za učenje o interkulturalnosti CD (CIP, 2005)

- Pronađeni prijatelj - srpsko albansko crnogorsko makedonski projekat sa višejezičnim priručnikom (Grupa 484, FRESTA, 2004)
- Regionalna škola tolerancije, bosansko, hrvatsko, bugarsko srpski projekat

Iako su retki, postoje veoma dragoceni primeri iz naše školske prakse koji su izgradili celovit pristup interkulturalnom obrazovanju. Takav je npr., Školski razvojni plan Osnovne škole „Nikola Tesla” iz Banatskog Karađorđeva, koji sadrži sistematski ugrađenu interkulturalnu dimenziju u sve školske aktivnosti.¹⁷

Učenička participacija, pre svega kroz đачki parlament, jeste prilika da se čuje glas učenika ali i mesto za učenje demokratiji i upravljanju različitostima. Đачki parlament u Tehničkoj školi u Novom Pazaru organizovao je seminare vršnjačke edukacije o demokratiji i toleranciji. Ovo je sigurno veoma redak primer obuke koju učenici organizuju i realizuju i za nastavnike kao učesnike.¹⁸

PREPORUKE

Ministarstvo prosvete bi trebalo da pokrene proces izrade strategije za interkulturalno obrazovanje i da usvoji standarde interkulturalnog obrazovanja kako jedan ovako važan elemenat obrazovanja ne bi bio zanemaren ni prepušten samo lokalnim inicijativama

Da bi interkulturalno učenje bilo integrisano u obrazovanje školski kurikulum treba da bude postavljen kao mreža dobro definisanih ciljeva nastave i očekivanih ishoda učenja. Značajne pretpostavke za takav razvoj kurikuluma postavio je novi Zakon o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja, kojim su definisani ciljevi, opšti ishodi i standardi obrazovanja.

Ministarstvo bi trebalo da prati da li se u školama primenjuju postojeći propisi koji se odnose na obrazovanje na maternjem jeziku za pripadnike manjinskih etničkih zajednica kao i da li se obaveza upoznavanja sa kulturnim nasleđem drugih naroda dosledno ispunjava.

U nedostatku jasne i razvijene državne politike u odnosu na interkulturalnost Ministarstvo prosvete kao i Ministarstvo omladine i sporta treba da podržavaju inicijative u lokalnim zajednicama i školama koje doprinose međuetničkoj saradnji i povezivanju pripadnika različitih etničkih grupa kao i drugih manjinskih zajednica

Lokalni planovi akcije za decu i mlade bi trebalo da uključe interkulturalnost i budu oslonac za interkulturalno obrazovanje obzirom na lokalni karakter multikulturalnosti, pogotovo u nedostatku takvog oslonca na nacionalnom nivou.

¹⁷ Primer je opisan u Vodiču za unapređenje interkulturalnog obrazovanja (2007), Beograd: FOD i Grupa MOST.

¹⁸ Primer je opisan u Vodiču za unapređenje interkulturalnog obrazovanja (2007), Beograd: FOD i Grupa MOST.

Inicijative nevladinih organizacija i građana, aktivnosti institucija kulture koje nude programe međunarodne i regionalne saradnje bi trebalo da budu prepoznate u Ministarstvu prosvete i školama kao pomoć i podrška za razvoj obrazovanja... Oni bi trebalo da šalju jasne poruke učenicima i nastavnicima da je učešće u tim programima korisno i dobrodošlo u njihovoj sredini.

Interkulturalno obrazovanje je nužno u višenacionalnim sredinama gde je neophodno da se uče jezici naroda koji dele životni prostor i da se učenici upoznaju sa kulturom svojih suseda ali je takođe neophodan element obrazovanja u jednonacionalnim sredinama kako mladi ljudi ne bi odrastali u iluziji da je Srbija jednonacionalna zemlja, i zemlja kojoj nije potrebna komunikacija, dijalog sa kulturama iz njenog okruženja.

Potrebno je da se pokrenu različite inicijative, za izmenu/dopunu školskih kurikuluma i udžbenika društvenih nauka i školske lektire, tako da se u njih unesu informacije, tekstovi, vrednosti koji učenike ne izoluju od okruženja već ih čine zainteresovanim da sopstveno kulturno nasleđe nude na uvid drugima a sami da budu otvoreni za druge i drugačije.

Treba podsticati učenje jezika i većinskih i manjinskih naroda, tj. bilingvalnost i višejezičnost u lokalnim sredinama kao društvenu kompetentnost koja se ceni i povećava šanse u društvu.

Interkulturalno obrazovanje komplementarno je sa konceptima Aktivne nastave/aktivnog učenja i Kulture kritičkog mišljenja – programima koji su razvili metode i strategije iskusnog, kontekstualnog učenja i komunikacijske veštine neophodne za razmenu obrazovnih sadržaja u nastavi – i zajedno sa ovim i sličnim programima ga treba uvoditi u škole. Ovo je važno pogotovo kada je interkulturalnost i primena interaktivnih metoda rada u nastavi u inicijalnom obrazovanju nastavnika još uvek izuzetno retko i nesistematično. Iz istih razloga smatramo dragocenom akreditaciju programa stručnog usavršavanja nastavnika koju radi ZUOV i u okviru koje je u oblasti: nacionalne manjine, akreditovan program *Mi i oni drugi* Grupe 484

LITERATURA

Ouellet, F. (1991) *L' Education interculturelle - essais sur contenu de la formation des maitres*. Paris: Editions L'Harmattan
Interkulturalno učenje, T-KIT, No.4, Grupa "Hajde da..."; CoE, EC, Beograd, 2005.

Intercultural Education I Primary School, NCCA, Dublin, 2005.

Delors, Jacques(1996): *Learning: The Treasure Within - Report to UNESCO of the International Commission on Education for the Twenty-first Century*, UNESCO.

Banks, J.A. (2006) *Cultural Diversity and Education – Foundations, Curriculum and Teaching* (5th ed.), Boston: Pearson <http://www.ncca.ie/index.asp?locID=61&docID=-1>.

NCCA vodič potražite na http://www.ncca.ie/uploadedfiles/publications/Interc%20Guide_Eng.pdf.

http://www.coe.int/t/e/cultural_co%2Doperation/education/Intercultural_education/_Intro.asp

Ministarstvo prosvete i sporta Republike Srbije (2002): *Kvalitetno obrazovanje za sve: Put ka razvijenom društvu*, Beograd

Bennett, M.J. (1993) "Towards Ethno relativism: A Developmental Model of Intercultural Sensitivity" in Paige R.M. (ed.) *Education for the Intercultural Experience*, Yorkmouth, Maine, Intercultural Press

Vodič za unapređenje interkulturalnog obrazovanja (2007), Beograd: FOD i Grupa MOST

D@dalos, obrazovni server za nastavnike i multiplikatore u Srbiji i Crnoj Gori (2006), Sarajevo: UNESCO

Veliki broj raznovrsnih ideja za unapređivanje interkulturalnog obrazovanja nalazi se na *Multicultural Education Links Resources Sites*

**KNJIŽEVNA PONUDA I INTERKULTURALNOST
U GIMNAZIJAMA I SREDNJIM ŠKOLAMA U SRBIJI**

Za potrebe teme kojom se bavimo, u skladu sa sa vrednostima koje promovišemo i namerama da u u odnosu na zvaničnu obrazovnu i kulturnu politiku zastupamo pravo na dostupnost knjiga i drugih kulturnih dobara učenicima srednjih škola i gimnazija (i svim mladim ljudima u Srbiji) podsećamo prvo na relevantan pravni okvir.

Zakon o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja¹⁹ članom broj 3 propisuje ciljeve i zadatke obrazovanja i vaspitanja među i između ostalog, nalaže:

- usvajanje, uvažavanje i razvoj osnovnih socijalnih i moralnih vrednosti demokratski uređenog, humanog i tolerantnog društva (član 3, stav 8)
- uvažavanje pluralizma vrednosti, podsticanje i izgradnju sopstvenog sistema vrednosti i vrednosnih stavova koji se temelje na načelima različitosti i dobrobiti za sve (član 3, stav 9)

Zakonom o izmenama i dopunama Zakona o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja²⁰ dodaju se dve stavke:

- razvijanje svesti o državnoj i nacionalnoj pripadnosti, negovanje srpske tradicije i kulture, kao i tradicije i kulture nacionalnih manjina. (član 3, stav 5)
- omogućivanje uključivanja u procese evropskog i međunarodnog povezivanja. (član 3, stav 6)

Na sajtu Ministarstva prosvete Republike Srbije²¹ poslednja dva od petnaest navedenih ciljeva obrazovanja odnose se na toleranciju, multikulturalnost i nacionalne manjine. Ciljevi obrazovanja su:

- formiranje stavova, uverenja i sistema vrednosti, razvoj ličnog i nacionalnog identiteta, razvijanje svesti i osećanja pripadnosti državi Srbiji, poštovanje i negovanje srpskog jezika, jezika nacionalnih manjina i etničkih zajednica, drugih naroda, razvijanje multikulturalizma, poštovanje i očuvanje nacionalne i svetske kulturne baštine
- razvoj i poštovanje rasne, nacionalne, kulturne, jezičke, verske, rodne, polne i uzrasne ravnopravnosti, tolerancije i uvažavanja različitosti

Ovi ciljevi se mogu/moraju ostvarivati u okviru celokupnog školskog sistema, ali najviše mogućnosti pruža takozvana "društvena" grupa predmeta, a u toj grupi je u srednjim školama najvećim brojem časova zastupljena nastava književnosti.

¹⁹ Zakon je objavljen u Službenom glasniku Republike Srbije broj 62/2003 i 64/2003, a stupio je na snagu 25.05.2003. godine

²⁰ Zakono o izmenama i dopunama Zakona o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja objavljen je u Službenom glasniku Republike Srbije broj 58/04 od 28. naja 2004. godine, a stupio je na snagu 5. juna 2004.

²¹ <http://www.mp.gov.rs/page.php?page=101>

Pažljiva analiza nastavnog programa književnosti ukazuje na upadljivo odsustvo književnosti manjina i reprezentativnih književnih dela drugih naroda regiona Balkana pa se nameće pitanje kako je uopšte moguće ostvarivati navedene ciljeve ako učenicima nisu dostupne ni knjige ni drugi regionalni kulturni sadržaji. Fokus na nastavu književnosti i lektiru srpskih tinajdžera u ovom tekstu treba shvatiti kao pažljivo odabran ulaz u problem odnosa školskih obrazovnih sadržaja i koncepta interkulturalnog obrazovanja. Nije teško pretpostaviti, a ni utvrditi, da sličan "test" odnosa prema kulturama zemalja u regionu ne bi prošla ni nastava ni udžbenici drugih predmeta. Ma koliko neprijatno bilo prebrojavanje autora po njihovom nacionalnom određenju, da bismo potkrepili tezu koju zastupamo, ono je korisno i neophodno.

Tabelarni prikaz zastupljenosti književnih tekstova u nastavnom programu društvenog smjera gimnazije²⁴

KNJIŽEVNOST									
razred	srpska	narodna	dubrovačka	književnost manjina	BIH	hrvatska	slovenačka	makedonska	svetska
I	14	14	5	-	-	1	-	-	13
II	36	-	-	-	-	3	1	-	10
III	28	-	-	-	9	8	1	-	15
IV	35	2	-	-	2	1	-	-	11
Σ	113	16	5	0	11	13	2	0	49
	134								
%	64.11 (67.00) ²²				5.26 (2.39) ²³	6.22	0.96	0	23.45

Takođe, ma koliko nastojali da žanrovski ostanemo u okvirima teksta koji ima nameru da artikulise problem detektovan "odozdo", a imajući u vidu namenu da bude osnov jednog šireg pritiska na donosiocce odluka u oblasti obrazovanja, odlučili smo da ovoj osetljivoj temi pridemo i iz drugog, profesionalnijeg ugla pa, ubedljivosti radi, posežemo za činjenicama i komentarima koji dolaze iz stručne i profesorske vizure. Iz tog ugla, navodimo neke, markantne primere:

Dela Iva Andrića u školskom programu svrstana su u korpus srpske književnosti, (jer se u čitankama Andrić interpretira kao srpski pisac), a njegovo bosansko poreklo se svodi na puki biografski podatak. Sličan je odnos i prema delu

²² Procenat koji se dobija ukoliko se dela Dučića i Šantića računaju kao deo srpske književnosti, bez naglašavanja da oni pripadaju književnosti BIH, što je tendencija interpretacija u savremenim čitankama i može se lako dokazati uvdom u interpretativni tekst.

²³ Procenat koji se dobija ukoliko se dela Dučića i Šantića računaju kao deo srpske književnosti bez naglašavanja da oni pripadaju književnosti BIH

²⁴ Analiziran je nastavni program koji se realizuje u Užičkoj gimnaziji, pa su eventualna manja odstupanja moguća u drugim školama.

Branka Ćopića. Dela Jovana Dučića i Alekse Šantića (zastupljeni sa po tri pesme) svrstana su u književnost BiH, jer se učenici učeći o njima ipak obaveštavaju o pojmu mostarski krug. Interpretacija poezije ova dva pesnika data je isključivo iz nacionalnog ugla. Reformom programa 1992. godine Šantićeve pesme *Emina* i *Ostajte ovde* zamenjene su pesmama *Pretprazničko veče* i *Moja otadžbina*. Tako su pesme čiji su glavni motivi socijalnog i folklornog (lokalnog) karaktera zamenjene pesmama u kojima dominira religiozno i etničko. Dakle, od 11 tekstova autora iz BiH, samo dela Meše Selimovića i Isaka Samokovlije nisu deo srpske književnosti (tako stižemo do 0.96%). Renesansna i barokna književnost nastala u Dubrovniku nije u čitankama predstavljena kao deo hrvatske književnosti, pa se u programu tokom četiri godine zadržalo samo trinaest tekstova hrvatskih autora, uglavnom predstavnika ilirskog pokreta i moderne. Od tri savremena pisca iz Hrvatske (Krleža, Cesaric, Desnica), samo je Dobriša Cesarić zastupljen sa dva teksta, a uz tekst o romanu Vladana Desnice, učenicima se skreće pažnja da se radi o potomku poznate srpske pravoslavne porodice iz Like.

Evidentno je da u nastavi književnosti nije zastupljeno književno delo nijednog predstavnika nacionalnih manjina, pa čak se ni za Vaska Popu, čije je delo neosporno deo srpskog književnog nasleđa, u čitankama ne pominje njegovo rumunsko poreklo.

U školskom nastavnom programu realizovanom do početka poslednje decenije dvadesetog veka, a prema kome je danas najčešći kritički i ironičan odnos, posebnu nastavnu celina činio je izbor poezije nacionalnih manjina, koji je uključivao stvaraocce na mađarskom, rusinskom, albanskom, slovačkom i drugim jezicima. Današnji srednjoškolci nemaju čak ni informaciju da u Srbiji postoje pisci koji stvaraju na svojim maternjim jezicima, iako su neki od njih dobitnici najznačajnijih nagrada u zemljama u kojima su ti jezici osnovni i većinski.

Polazeći od analize liste književnih dela koja je zastupljena u najobimnijem školskom programu nastave književnosti (gimnazija, društveni smer)²⁵ primećujemo da nastava književnosti ne pruža adekvatan osnov za ostvarivanje ciljeva i zadataka obrazovanja propisanih Zakonom o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja, a koji se tiču multikulturalnog obrazovanja, tolerancije, raumevanja i interesovanja za manjine i njihovu kluturu.

Dodatno je pitanje koji procenat predviđene lektire zaista pročitaju učenici srednjih škola. Jedino dostupno novije istraživanje realizovali su maja 2007. godine Društvo za srpski jezik i književnost i Katedra za metodiku nastave srpskog jezika i književnosti Filološkog fakulteta u Beogradu²⁶. Tim istraživanjem obuhvaćeno je 1649 učenika sva četiri razreda u pet gimnazija Srbije (Zemun, Požarevac,

²⁵ Program nastave književnosti u filološkim gimnazijama nije razmatran zbog srazmerno malog broja učenika koji pohađaju ove specijalizovane škole.

Beograd, Novi Sad, Niš) i pokazalo se da izuzetno mali procenat učenika pročita sve knjige predviđene programom, ali je sličan procenat i onih koji ne pročitaju nijednu knjigu. Većina ipak čita knjige, a stepen čitanosti varira od 22% do preko 70%²⁷, zavisno od naslova. Indeks čitanosti opada u četvrtom razredu što se može objasniti suviše obimnim programom, ali i fokusiranošću maturanata na predstojeće prijemne ispite.

Istraživanje "Šta čitaju naši srednjoškolci" donosi podatak da oko 70% učenika pročita makar jednu knjigu godišnje izvan školske lektire, a 29% nema takve navike. Ako u Srbiji srednju školu pohađa oko 290.000 učenika²⁸, onda broj knjiga koje oni pročitaju nije zanemariv i neophodno je ostvariti uvid u izbor knjiga koje srednjoškolci čitaju izvan školskog programa. Odgovorno društvo ovu zonu može prepoznati kao važnu za usmerivanje srednjoškolaca ka vrednostima poželjnim u savremenoj i tolerantnoj multikulturalnoj zajednici. Ako se uporede rezultati istraživanja sprovedenog maja 2007.²⁹ i istraživanje koje je oktobra 2009. godine sprovedla Grupa 484 u okviru projekta *Ne prolazi ulicom bez traga, zagovaračka inicijativa za manjine*³⁰ uočava se da su se na vrhu liste popularnih knjiga pojavila dva nova naslova čija je čitanost pretekla dugo aktuelnog Paola Koelja. Obe knjige ("Lovac na zmajevu" i "Hiljadu čudesnih sunaca" autora Hale-da Hoseinija) štampala je izdavačka kuća prepoznatljivija po intenzivnom marketingu. Primećuje se i učestalije čitanje knjiga koje bi se teško mogle svrstati u književnost, a najčešće se distribuiraju kroz novinsku prodajnu mrežu.

Internet sajt namenjen srednjoškolcima³¹ objavljuje septembarsku listu deset najčitanijih knjiga među srednjoškolcima. Šest naslova su izdanja iz 2009. godine, tri iz 2008. a jedna knjiga je iz 2006. Srednjoškolci, sudeći po ovom sajtu, čitaju isključivo prevedene knjige i najnovija izdanja. Ovo ukazuje da se srednjoškolcima moraju ponuditi i učiniti dostupnim savremene i aktuelne knjige, ali svakako značajnijih umetničkih dometa od onih koje se u ovom trenutku mogu naći na listama popularnih knjiga. Kako to učiniti?

Pre nego što pokušamo da predložimo odgovore na ovo, po svemu sudeći teško pitanje, možda još jedna napomena koja bi inače stigla sa neke druge strane:

²⁶ Istraživanjem "Šta čitaju naši srednjoškolci" rukovodio je docent dr Veljko Brborić, ali su rezulteti, na žalost, objavljeni samo u dnevnoj štampi i agencijskim vestima marta i aprila 2008. godine.

<http://www.politika.rs/rubrike/Drustvo/Nekada-Ane-Karenjina-sada-Sponzorusha.lt.html>

²⁷ "Stranac" Albera Kamija pročita više od 68% učenika, Andrićevu "Prikletu avliju" 69%, Selimovićev "Derviš i smrt" 29.32%, a roman "Zločin i kazna" Dostojevskog pročita samo 12.49% srednjoškolaca.

²⁸ Pema podacima Zavoda za statistiku školske 2008/2009. godine srednju školu je upisalo 288.112 učenika.

<http://webzbrs.statserb.sr.gov.yu/axd/drugastrana.php?Sifra=0011&izbor=odel&tab=6>

²⁹ "Šta čitaju naši srednjoškolci" istraživanje obavljeno marta 2007. a rezultati objavljeni u domaćim medijim aprila 2008. godine. http://www.rtv.co.yu/sr/vesti/kultura/knjige/2008_03_02/vest_53392.jsp

³⁰ Istraživanje dostupnosti, poznavanja i stepena interesovanja za književnost regiona Srbije Grupa 484 realizovala je novembra 2009. četiri grada u Srbiji (Užice, Beograd, Bela Crkva i Sjenica)

³¹ <http://www.mingl.org/apdej/index.php/2009/09/29/sta-srednjoskolci-najradije-citaju.html>

Nema nikakve sumnje da bi analogna analiza stanja u susednim zemljama dala iste ili slične rezultate i da susedi, pogotovo kada se radi o bivšim jugoslovenskim republikama ne gore od želje da svoje mlade naraštaje obrazuju na "tuđim" autorima, samim tim ni na "tuđim" istinama. Rumunski film je, kažu stručnjaci, trenutno najznačajnija evropska kinematografija. Kakva li im je književnost? A bugarska? I za prethodne generacije to je bila terra incognita, pa što bismo sad bilo šta menjali? Naravno da na ovom mestu zastupamo stav da je u interesu mladih ljudi u Srbiji da im i regionalna literatura i umetnička produkcija budu dostupne i da smatramo da je neophodno da državne institucije to podstiču i omogućavaju nedozvoljavajući da prolazi vreme i da odrastaju generacije čekajući "da se steknu uslovi" za međusobno upoznavanje.

DVA PRIMERA DOBRE PRAKSE

Lista knjiga za čitanje tokom leta namenjena srednjoškolcima (Summer School Reading list)³².

Oveke liste prave biblioteke, škole, časopisi koji se bave književnošću. Liste su dostupne u školama, na sajtovima škola, u bibliotekama. Broj knjiga na ovakvim spiskovima kreće se u rasponu od 30 do preko 100 knjiga, a sadrže predloge za čitanje koji uključuju najreprezentativnija dela iz istorije svetske literature, ali i savremena dela popularna u sredini u kojoj se srednjoškolci školuju. Izbor knjiga deleko prevazilazi okvir nastavnog programa, pa škole preporučuju učenicima da tokom letnjeg raspusta pročitaju bar četiri knjige sa liste, na osnovu sopstvenog izbora. Knjige sa liste koja se preporučuje srednjoškolcima najčešće nisu predviđene za redovnu nastavu, ali u nekim školama u Kaliforniji Summer Reading List je obaveza za učenike koji pohađaju napredni program u okviru koga se srednjoškolski predmeti realizuju kroz predavanja na univerzitetskom nivou (Advanced Placement Program). Učenicima koji se opredele za ovakav način srednjoškolskog rada kasnije se na fakultetu priznaje polovina kredita (bodova potrebnih za polaganje ispita).

U proces pripreme liste knjiga namenjene srednjoškolcima za čitanje izvan nastavnog programa (Summer School Reading list) uključeni su srednjoškolski i univerzitetski profesori, kao i učenici starijih razreda i studneti adekvatnih fakulteta koji su nedavno završili srednju školu. Postojanje ovakvih lista i njihova dostupnost (na sajtu škole i biblioteke, u školskoj agendi koju svaki učenik dobija početkom školske godine) olakšava srednjoškolcima orijentaciju u obilju naslova i omogućava kvalitetniji izbor knjiga koje će čitati. To je naročito važno

³² <http://www.deafhomeschool.com/study/readinglists/highschoolfiction.html>
<http://www.washingtonpost.com/wp-dyn/articles/A27487-2004Sep16.html>
<http://www.waldsfe.org/highschool/HAHS/hsbl.htm>

ako se ima na umu da oko 70% srednjoškolaca tokom godine pročita bar jednu knjigu. Postojanje ovakvih lista preporučenih knjiga ipak smanjuje mogućnost izbora knjiga neadekvatne književne vrednosti.

Festival Na pola puta³³ u kontekstu rezultata istraživanja Grupe 484

Aprila 2006. godine Užička gimnazija pokrenula je književni festival specifične strukture i namere. Festival ima simbolični naziv *Na pola puta*.³⁴ Tokom četiri dana u Užicu se okupljaju pisci iz Bosne i Hercegovine, Srbije i Hrvatske, čija je glavna poetička karakteristika da je njihovo delo visokih književnih dometa i da pri tom angažovano promovise pozitivne vrednosti. Festival je sačinjen iz dva segmenta u čije su pripreme i realizaciju intenzivno uključeni užički srednjoškolci. Svaki gost festivala održi čas u "regularnom" odeljenju, dakle ne samo učenicima posebno zainteresovanim za književnost. U dogovoru sa autorima izabere se tema koja je njima bliska, a deo je školskog programa ili se u njega može uklopiti. Dolaskom pisaca u učionicu, na redovne časove, učenici koji nikada ne bi otišli na književno veče imaju priliku da upoznaju savremenog i interesantnog pisca. Činjenica da u učionici autori ne govore o svom književnom delu, već o određenoj temi iz književnosti, uglavnom pobudi radoznalost i kod manje zainteresovanih učenika, pa se većina odluči da dođe na književno veče kada svoja dela čita "njihov" gost-pisac.

Književne večeri se tokom festivala realizuju u nekom za to primerenom prostoru koji nije u školi i tim izmeštanjem se pokazuje da je deo festivala namenjen i čitalačkoj publici u gradu. Specifičnost ovih književnih večeri je što ih pripremaju i vode srednjoškolci. Sve je na tim književnim večerima drugačije i dimaničnije nego na standardnim susretima publike i pisaca. Najave su duhovite i neobične, autori motivisani za dobar kontakt sa publikom, a najveći procenat mnogobrojne publike čine srednjoškolci. Čita se sa petnaestominutnim pauzama u kojima se autori kroz neformalni razgovor druže sa publikom. Svi dosadašnji gosti su приметili da je interakcija publike i autora jača nego bilo kojom drugom prilikom. Publika je uglavnom ranije bila upozunata sa delima gostujućih autora. Taj zadatak se pokazao najzanimljivijim izazovom za organizatore. Kako književnu publiku upoznati sa delom autora kao što su Fadila Nura Haver, Sinan Gudžević, Amir Kamber, Predrag Lucić, Faruk Šehić, Nada Gašić, Slavko Sušilović, Lamija Begagić? Njihove knjige su postale dostupne u Srbiji posle gostovanja na festivalu *Na pola puta*, a neke nisu do danas. Zato su organizatori festivala svake godine štampali promotivni bilten u kome su pričom ili kraćim odlomkom romana predstavili autore koji te godine gostuju. Biltен je besplatan i može

³³ www.napolaputa.net

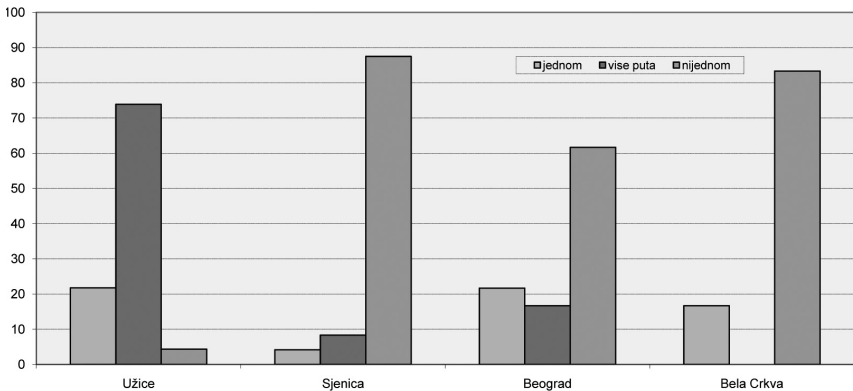
³⁴ Užice se geografski nalazi na gotovo jednakom rastojanju od Beograda i Sarajeva, pa se nazivmo htelo ukazati na tu činjenicu, ali i na mesto sastajanja, druženja i rešavanja problema, jer se u tim situacijama često kaže „nađemo se na pola puta“.

se pronaći na najrazličitijim mestima poput kafića, pošte, opštine, biblioteke i, naravno, u svim gradskim srednjim školama. Ispostavilo se da ni do knjiga štampanih u Srbiji ili knjiga autora iz Srbije nije lako doći u knjižarama i bibliotekama malog grada udaljenog od velikih kulturnih centara. Bilo je neophodno nabaviti knjige domaćih pisaca kao što su Sava Damjanov, Minja Bogavac, Rada Lazić, Ljubica Arsić, Vule Žurić i dr. Čak je i do knjiga Dubravke Ugrešić bilo teško doći. Organizatori su svake godine uspevali na vreme da donesu po nekoliko primeraka knjiga štampanih u zemljama Balkana, a čiji će autori te godine biti gosti festivala, tako da su srednjoškolci na vrme mogli da se pripreme za susrete i razgovore. Postavlja se pitanje zašto bi čitanje odlične knjiga Amira Kamera *Constructing Kamber* ili *Kad umrem da se smijem* Fadile Nure Haver bila privilegija samo užičkih srednjoškolaca u čije se gradu realizuje književni festival, pa mogu da čuju za ovakve autore.

ISTRAŽIVANJE

Istraživanje koje je Grupa 484 sproveda u četiri grada (Beograd, Užice, Sjenica i Bela Crkva)³⁵ u okviru koga su anketirana 152 srednjoškolca, pokazalo je da je procenat srednjoškolaca koji su odlazili na jedno ili više književnih večeri u Užičkoj gimnaziji znatno veći nego u drugim gradovima (73.91% učenika pristustvovalo je većem broju književnih večeri, a 21.72% učenika izjavljuje da je bilo na jednoj književnoj večeri).

Grafikon 1: koliko puta su srednjoškolci prisustvovali književnoj večeri (prikaz je dat u procentima)

Samo 4.35% užičkih gimnazijalaca izjavljuje da nikada nije prisustvovalo književnoj večeri, dok je taj procenat u drugim gradovima zabrinjavajuće veliki (Sjenica – 87.5%, Bela Crkva – 87.33%, Beograd – 61.66%). Izvesno je da

³⁵ U istraživanje su bili uključeni učenici trećeg razreda gimnazije, ukupno 152 učenika gimnazija iz Sjenice, Bele Crkve, Užica i Beograda (Šesta gimnazija i Osmo gimnazija)

se ovakvi rezultati moraju pripisati činjenici da se u Užičkoj gimnaziji od 2006. godine organizuje književni festival i da je pronađen dobar način da se učenici zainteresuju za savremene autore. Interesantno je i da znatno manji broj užičkih učenika decidirano tvrdi da ne ide na književne večeri (5.88%), dok je u drugim gradovima taj broj znatno veći (Beograd – 68.75%, Bela Crkva – 66.67%, Sjenica – 38.09%).

Motivacija za posetu književnoj večeri uglavnom je lično interesovanje za neku knjigu, a samo u Sjenici veći procenat ispitanika smatra da je popularnost knjige važna kao podsticaj. Ipak, 13.73% užičkih gimnazijalaca kaže da na književne večeri odlazi samo kada je to obavezno (u Beloj Crkvi se niko takone izjašnjava, a u Sjenici i Beogradu manje od 5% navodi ovaj podatak). Moguće je da atmosfera tokom školskog književnog festivala takva da neki učenici osećaju obavezu da u tome učestvuju.

Navika praćenja književnih aktivnosti u sopstveom gradu, ali i mogućnost, odnosno nemogućnost izbora (u nekim sredinama u unutrašnjosti Srbije skoro da nema organizovanih kvalitetnih književnih večeri) neizostavno su uticali na stepen poznavanja savremene regionalne književnosti i književnosti nacionalnih manjina. Kao savremene pisce iz BiH učenici su uglavnom navodili pisce koji su deo školskog programa (Andrić /6/, Šantić, Dučić, Ćopić, Meša Selimović /8/). Gimnazijalci iz Sjenice kao pisce iz BiH navode i jednog političara (2 ispitanika) i jednog autora tradicionalne religijske poezije (4 ispitanika). Samo su učenici Užičke gimnazije naveli imena dva savremena autora iz BiH (Nenad Veličković /28/ i Faruk Šehić /16/), a indikativno je da su oba pisca bila učesnici književnog festivala Na pola puta.

Slični su rezultati poznavanja savremenih autora iz Hrvatske. Prvenstveno se navode autori koji su deo školskog programa (Vladan Desnica /14/, Ivan Goran Kovačić /2/, Miroslav Krleža), a savremenim autorima smatraju se i Simo Mataulj /4/ i Marin Držić.

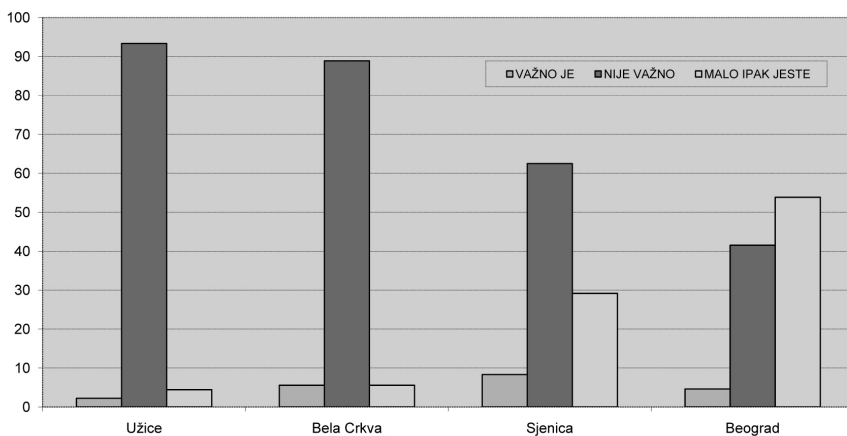
Samo dva učenika beogradskih gimnazija navela su Igora Mandića kao savremenog pisca iz Hrvatske, a užički gimnazijalci znaju za Borisa Dežulovića /10/, Predraga Lucića /5/, Dubravku Ugrešić /5/ i Slavka Sušilovića /2/. Svi autori bili su gosti festivala Na pola puta.

Savremeni pisci iz Crne Gore najveća su nepoznanica za srpske srednjoškolce. Od 152 anketirana učenika tri znaju za Matiju Bečkovića, 16 učenika navodi Njegoša kao savremenog pisca, jedan učenik zna za Nikolu Malovića, a kao pisac naveden je i jedan filmski kritičar/reditelj iz Crne Gore. Zanimljivo je da učenici iz Bele Crkve nisu nabrojali baš nijednog pisca iz BiH i Hrvatske, a samo jedan učenik smatra Njegoša svojim savremenikom, a užički srednjoškolci, koji

su pokazali znatno viši nivo informisanosti o piscima iz BIH i Hrvatske, nisu naveli baš nijednog pisca iz Crne Gore. To se može objasniti činjenicom da tokom četiri godine festivala Na pola puta nije gostovao nijedan crnogorski pisac. Uočava se i da učenici Užičke gimnazije preciznije razumeju pojam "savremeni pisac".

Veće interesovanje za književnost savremenih autora iz BIH i Hrvatske i iskustvo direktnog susreta sa savremenim i komunikativnom autorima utcala je i na stepen otvorenosti prema drugim sredinama. Broj učenika iz Užica koji smatra da nije važno odakle je pisac procentualno je veći od broja učenika sa takvim stavom u drugim gradovima.

Grafikon 2: koliko je srednjoškolcima važno odakle je pisac (prikaz je dat u procentima)

Istraživanje Grupe 484 je pokazalo da i pored neujednačenog stepena informisanosti o savremenoj regionalnoj književnosti i književnosti manjina, ipak oko 70%³⁶ srednjoškolaca čita knjige koje nisu deo školskog programa. Kada se ova informacija ima u vidu, veoma je važno istražiti šta srednjoškolci čitaju i kako do tih knjg dolaze. Ubedljivo najveći broj ispitanika u svim gradovima navodi da čita savremenu svetski literaturu, znatan broj čita i klasičnu svetaku literaturu, dok je samo veći broj užičkih srednjoškolaca rekao da čita domaću književnost i književnost iz regiona (13 od 60 učenika čita domaću književnost, a 29 učenika navodi da čita knjiga iz BH i Hrvatske)

Analiza naslova knjiga koje su učenici naveli bilo kao one koje su pročitali tokom poslednje godine ili za koje su barem čuli, ukazuje na vrlo neujednačen kriterijum izbora knjiga. Najveći broj knjiga sa te liste zapravo su dela koja bi se teško mog-

³⁶ Rezultati istraživanja koje je realizovala Grupa 484 potvrđuju rezultate koje je na većem uzorku dobio tim dr Veljka Brborića u okviru istraživanja "Šta čitaju srednjoškolci".

Procenar zainteresovanosti za knjige van programa razlikuje se od sredine do sredine: Beograd (78.46%), Bela Crkva (76.92%), Užice (68.89%) i Sjenica (54.17%)

la smatrati književnošću, a do učenka stižu preko novinske distributivne mreže (kupuju se u trafikama). To ne sme da čudi, jer većina gradova u Srbiji nema veću i ozbiljniju knjižaru.

Većina učenika kaže da knjige koje čita bira na osnovu preporuke prijatelja (114 izjava) ili za knjigu sazna putem medija (47 izjava), tek kao treću mogućnost navode slučajni izbor u biblioteci (31 izjava). Znatno broj učenika do knjige dolazi putem poklona (21 izjava) i tek na petom mestu nalazi se preporuka nastavnika (16 izjava). Zbog ovakvog načina distribucije knjige ne treba da čudi lista dela koja naši gimnazijalci čitaju. Tu dominira popularna, dobro reklamirana knjiga, prvenstveno savremeni svetski bestseleri, najčešće problematičnog prevođa, a škola učenicima očigledno ne obezbeđuje znanja potrebna za samostalni kvalitetni izbor knjiga koje bi se čitale van nastavnog programa.

Rezultati ovog istraživanja ukazuju na moguću zonu uticaja kroz koju treba delovati kako bi se kvalitetna knjiga približila srednjoškolcima. Na taj način bi se demonstrirao stav da broj prodatih primeraka knjige ne znači nužno i potvrdu njenog kvaliteta.³⁷

PREPORUKA

Nedostaci nastavnog programa književnosti, kao i nedostupnost informacija o knjigama savremenih autora iz regiona koji zadovoljavaju visoke estetske kriterijume, mogu se ublažiti pripremanjem i distribucijom liste knjiga koje se preporučuju srednjoškolcima. Ovakve liste se mogu praviti na nivou škola ili biblioteka, ali bi njihov značaj bio neuporedivo veći ako bi se pravile uz konsultacije sa relevantnim stručnjacima i srednjoškolcima koji se intenzivnije interesuju za književnost i ukoliko bi se distriburale preko Ministarstva prosvete Republike Srbije. Takva lista bi se pojavljivala krajem školske godine i bila bi važeća do kraja sledeće školske godine. U okviru liste prepoučenih knjiga mogao bi se balansirati odnos savremene i klasične literature, književnosti regiona, domaće i svetske literature i mogla bi biti obezbeđena adekvatna zastupljenost književnosti nacionalnih manjina i etničkih zajednica.

Samo pripremanje liste preporučenih knjiga ne može biti potpuno funkcionalno ukoliko se ne pripremi edicija knjiga koja bi bila lako dostupna srednjoškolcima, a koja bi sadržala izbor dela autora koji mogu da zainteresuju srednjoškolce i da im prenesu ideju razumevanja i tolerancije drugih i različitih. Edicija kvalitetne literature namenjena srednjoškolcima koju bi preporučivalo Ministarstvo prosvete lakše bi našla put ka školskim bibliotekama i ka srednjoškolcima u zemlji.

³⁷ Karakteristican je problem sa kojim su se 2008. godine suočili organizatori istarskog sajma Sa(n)jam knjige, kada je nagradu Kiklop koja se dodeljuje za najpopularniju knjigu u Hrvatskoj, a kriterijum je broj prodatih primeraka, trebalo uručiti estradnoj zvezdi Nives Celzijus za knjigu koja se ne može smatrati umetničkim delom.

**INTERKULTURNOST
I KULTURNA POLITIKA**

“Šta interkulturalnost znači?

Hajde da budemo potpuno prozaično konkretni: to, na primer, znači da je sasvim normalno da mi poznamo jezike drugih. ... Jer onda možeš da komuniciraš sa svojom komšijom i da autentično dobijaš ono što jesu njegove težnje. Ako to ne znaš, bićeš osuđen na interpretaciju. A ako ti neko to interpretira, često će se desiti da taj koji to interpretira neće biti kompetentan ili neće biti dobronameran”³⁸

Teofil Pančić

“Razvijanje političke kulture koja će podupirati kulturni pluralizam jeste težak i zahtevan zadatak. On podrazumeva takav obrazovni sistem u kom se stvaraju kapaciteti za kritično mišljenje i inovacije, kao i prostor u kom je svima dozvoljeno da učestvuju i iskažu svoje mišljenje. Organi koji čuvaju zakon, političari, nastavnici i druge profesionalne grupacije, kao i lideri civilnog društva moraju biti obučeni da rade u kulturno raznolikim zajednicama. Kultura mora biti dinamična i eksperimentalne prirode”³⁹

Prethodni tekstovi se zajedničkom temom bave iz školskog ugla, što su odredili srednjoškolci, učesnici projekta Ne prolazi ulicom bez traga.... Ako istoj temi pridemo iz ugla kulture i prava manjinskih nacionalnih zajednica nalazimo se u sledećim okvirima:

ETNIČKE ZAJEDNICE I KULTURA

Kada je reč o nacionalnim zajednicama u Srbiji i njihovoj kulturi, na prvom mestu je negovanje jezika⁴⁰ kroz školski sistem, medije i zvaničnu upotrebu u opštinama sa većom koncentracijom etničkih manjina⁴¹. Svoju kulturu i tradiciju u širem smislu, etničke zajednice neguju uglavnom kroz amaterska društva⁴². Najzastupljeniji oblici amaterizma danas su seoske grupe izvornog folklora, za-

³⁸ <http://www.autonomija.info/teofil-pancic-vojvodanska-interkulturalnost-je-u-dubokoj-krizi.html>

³⁹ Dimitrijević, Branko, ed. Bela knjiga o interkulturalnom dijalogu “Živimo jednaki u dostojanstvu”. Beograd. Ministarstvo kulture Republike Srbije 2009, str 27.

⁴⁰ “Kao opšte kategorije, kultura i jezik se uzajamno podrazumevaju, jer nema kulture bez jezičkog izraza niti jezika bez kulturnog sadržaja; pri tome, jezik je sredstvo izražavanja kulture, ali i njen formativni princip. Na nivou pojedinačnih kultura i jezika (koje je inače teško razgraničavati i prebrojavati) prosta korelacija je moguća ali nije nužna, jer jedna kultura može da se ostvaruje u više jezika, a jedan jezik može da bude nosilac više kultura. Najzad, fini splet odnosa postoji i na razini specifičnih podkultura i odgovarajućih jezičkih varijeteta.” Bugarski, Ranko. Kultura i jezik. Tekst dostupan na adresi: <http://www.ff.nsa.ac.yu/stara/elpub/susretkultura/3.pdf>, pristupljeno 03.11.2009.

⁴¹ Etnička distribucija stanovništva Srbije: Srbi čine apsolutnu većinu u 143 opština, Mađari u šest, Bošnjaci u tri, Albanci i Slovaci u po dve, Bugari u jednoj, a samo u šest opština ni jedna nacionalna ili etnička zajednica nema prevagu u broju stanovništva. Pri tome od 162 opštine višeetničkih je 68 opština. Bašić, Goran. Lokalna demokratija i međunacionalni odnosi. Beograd. Institut za filozofiju i društvenu teoriju. 2006.

⁴² Mađarska zajednica je jedina nacionalna zajednica koja ima profesionalne institucije kulture, to su pozorište “Ujvideki shinhaz” u Novom Sadu i pozorište “Kostolanyi Deze” u Subotici.

⁴³ Rabrenović, Mihajlo. Amaterizam u kulturi. Beograd: Demokratska stranka/istraživačko-izdavački centar 2008. str, 20.

tim skoro 1.000 ansambala narodnih igara, oko 70 horova u gradovima, preko 200 amaterskih pozorišta i dramskih sekcija, oko 130 likovnih klubova, oko 90 foto/kino klubova i preko 70 književnih klubova. Ne računajući školske horove i vannastavne aktivnosti po školama, u Srbiji je aktivno oko 400.000 amatera⁴³.

Festivali i smotre su prilika da se široj javnosti prikaže rad ovih udruženja i ostvari saradnja sa drugim stvaraocima. Festivali su mahom revijalnog karaktera bez aktivnijeg uključivanja publike ili drugih stvaralaca u program. Većina festivala i smotri amaterskog stvaralaštva je organizovana programski oko kulture samo jedne etničke grupe⁴⁴. Kao takvi, ovi programi značajno doprinose negovanju kulturne baštine ali najčešće ne otvaraju mogućnost aktivnog učešća u razmeni sa drugima već, u najboljem slučaju, doprinose održavanju koncepta multietničnosti i promovisanja kulturnog diverziteta.

Imajući u vidu da je za razmenu u kulturi potrebna mreža institucija i organizacija koje štite kulturno nasleđe etničkih zajednica i promovišu različite kulturne vrednosti doprinoseći većem razumevanju i razmeni, jasno je da je u ovoj oblasti na potezu država.

ODNOS MINISTARSTVA KULTURE PREMA INTERKULTURNOM DIJALOGU

Vlada RS je u 2009. godini ratifikovala **Konvenciju o zaštiti i unapređenju raznolikosti kulturnih izraza** (UNESCO) i time se obavezala da će podsticati aktivno učešće civilnog društva u ostvarivanju ciljeva ove Konvencije. Najveći akcenat u promovisanju kulturnog bogatstva i interkulturnog dijaloga Konvencija stavlja na lokalni nivo i udruženja građana. Ona promoviše pristup "odozdo na gore" a ne obrnuto, tj od građana i njihovih inicijativa prema državnoj kulturnoj politici a ne od državnih planova ka njihovoj realizaciji na lokalnom nivou. Smatra se da je to uslov za razvoj autentičnog interkulturnog dijaloga i zaštitu kulturne raznolikosti, uz adekvatan pravni okvir - što Srbija ima. Ono što ova država nema a bilo bi korisno da je drugačije je telo koje bi sprovodilo i nadziralo primenu ove Konvencije, kao što nema ni interministarsko telo koje bi bilo zaduženo za promociju interkulturnog dijaloga⁴⁵. Time je ceo koncept unapređenja raznolikosti u kulturi lišen krovne, državne podrške.

⁴³ Rabrenović, Mihajlo. Amaterizam u kulturi. Beograd: Demokratska stranka/istraživačko-izdavački centar 2008. str. 20.

⁴⁴ Znatno je manje onih onih koji imaju multietnički karakter: Međunarodni festival folklor "Vršački venac" u Vršcu, Susret amaterskih pozorišta Srbije u Kuli, Susret amaterskih pozorišnih društava Vojvodine u Staroj Pazovi, Festival eksperimentalnih scena Vojvodine u Subotici, Festival malih scena Vojvodine u Subotici, Festival amaterskih pozorišta sela Vojvodine - FEDRAS u Sečnju...

⁴⁵ Council of Europe/ERICarts. Compendium of Cultural Policies and Trends in Europe, 10th edition. Strasbourg: Council of Europe 2009.

S druge strane, sudeći po rečima Nadice Momirov, državne sekretarke za nacionalne manjine kada je reč o Ministarstvu kulture i Nacionalnim savetima, slika je ipak povoljnija, Ministarstvo kulture, u skladu sa zadatkom koji mu je poveren, čini sve da podstakne duh tolerancije i međukulturnog dijaloga, posebno u oblasti obrazovanja, kulture i medija. Nezavisne stručne komisije, ustanovljeni kriterijumi i insistiranje Ministarstva na poboljšanju kvaliteta i komunikacijskoj funkciji projekata (namenjenih nacionalnim manjinama), doveli su do sistematskog pristupa i podrške kulturi i stvaralaštvu nacionalnih manjina. Radi ostvarivanja prava na samoupravu u oblasti kulture, obrazovanja, informisanja i službene upotrebe jezika i pisma, pripadnici nacionalnih manjina mogu da izaberu nacionalne savete, koji su aktivno uključeni u proces funkcionisanja Ministarstva kulture. Ova saradnja ogleda se u zajedničkom vršenju analize, planiranja, podrške kulturnim aktivnostima i bavljenju svim drugim pitanjima od značaja za kulturu i stvaralaštvo nacionalnih manjina⁴⁶. Činjenica je da Ministarstvo kulture podržava brojne projekte i programe etničkih zajednica⁴⁷. Nacionalni saveti obezbeđuju najveći deo sredstava za programe iz kulture svoje etničke zajednice iz budžeta Republike Srbije koji je namenjen nacionalnim savetima, kao i iz posebnih stavki budžeta Ministarstva kulture i Ministarstva prosvete. Međutim, uprkos povezanosti nadležnih ministarstava i nacionalnih sveta (što je dobro) sistemska slika nije drugačija: ne postoje razvijeni instrumenti kulturne politike kojim bi se stimulisale veze između kultura, kao što ne postoji ni jasna kulturna politika. I zato, možemo reći da ne postoje Vladini programi koji bi podržali transnacionalni interkulturni dijalog niti transnacionalne aktivnosti omladine. Nadamo se da je to zadatak koji ćemo u budućnosti rešavati.

Ministarstvo kulture je institucionalizovalo praksu javnih konkursa u različitim oblastima savremenog stvaralaštva. Kriterijumima konkursa eksplicitno su pozvani da se prijave pojedinci, organizacije i institucije koje neguju i promovišu umetnosti etničkih manjina. Ni u ovom slučaju nije istaknut značaj uspostavljanja veza između različitih zajednica kao ni platforme za promociju interkulturnog dijaloga⁴⁸.

Interkulturni dijalog je vrednost koja treba da se promoviše kroz propozicije konkursa Ministarstva kulture i da bude jedan od kriterijuma u vrednovanju predloga projekata koji se pojavljuju na konkursima. Posebno bi trebalo naći način da se obezbede olakšice za samostalne umetnike koji obavljaju društveno

⁴⁶ Kazala je državna sekretarka Nadica Momirov na promociji Antologije poezije pesnika nacionalnih manjina i etničkih zajednica u Srbiji "Trajnik", autora Rista Vasilevskog, na 54. Međunarodnom sajmu knjiga. <http://www.kultura.sr.gov.yu/?jez=sc&p=522>

⁴⁷ Spisak projekata nacionalnih manjina koji su podržani u 2008 godini http://www.kultura.sr.gov.yu/dokumenti/Konkursna_odluka-manjine_2008.doc

⁴⁸ Council of Europe/ERICarts. Compendium of Cultural Policies and Trends in Europe, 10th edition. Strasbourg: Council of Europe 2009..

koristan rad, čime bi oni bili motivisani da aktivnije učestvuju u projektima koji su okrenuti zajednici i promovisanju interkulturalnog dijaloga. Takođe, bilo bi dobro da lokalne zajednice obezbeđuju podršku za realizaciju projekata koji nastaju u procesu rada sa zajednicom.

I na kraju, kao dokaz da se o ovoj temi i razmišlja i radi: Radna grupa za interkulturalni dijalog pri Ministarstvu kulture je tokom 2008. godine a u saradnji sa Kulturnim centrom Rex otpočela projekat mapiranja interkulturalnog dijaloga. Ono što se i kroz ovaj proces videlo jeste da jako malo projekata, kako institucija tako i NVO, kroz kulturu i umetnost promoviše interkulturalni dijalog. Stimulisano nagradom za najbolji interkulturalni projekat/program, prijavljeno je svega 79 projekata (imajući na umu broj od 352⁴⁹ projekata koje je sufinansiralo Ministarstvo kulture u 2009. godini) od kojih je podržano 15 za dalju realizaciju⁵⁰. Reč je o projektima malog obima koji imaju pionirski karakter i zato zaslužuju posebnu podršku.

Da svest o važnosti teme imamo ilustruje i činjenica da je Srbija tokom predavanja Savetom Evrope organizovala Neformalnu regionalnu konferenciju ministara za kulturu o Promovisanju interkulturalnog dijaloga i Bele knjige Saveta Evrope (Beograd, novembar 2007).

INTERKULTURALNOST U ZONI SOCIJALNE POLITIKE I OMLADINSKE POLITIKE

Strategija za smanjenje siromaštva prepoznala je sledeće posebno ranjive kategorije koje je neophodno osnažiti kako bi učestvovali u društvu i unapredili svoj položaj: Rome, žene, mlade, stare, decu, izbegle i raseljene, osobe sa invaliditetom. Neintegrisanost etničkih manjina u lokalnu zajednicu takođe stvara predispozicije za siromaštvo (posebno u slučajevima nepoznavanja zvaničnog jezika zbog čega se smanjuje mogućnost zapošljavanja i mogućnost aktivnog društvenog života).

Iako uzima u obzir brojne aktere, od nacionalnog do lokalnog nivoa, ova strategija kao prvi i najznačajniji dokument socijalne inkluzije u Srbiji, ne računa sa kulturom i umetnošću. Društvena kohezija se isključivo smatra pitanjem socijalne politike i ne dovodi se u vezu sa kulturnom politikom zemlje⁵¹.

Fond socijalnih inovacija, oformljen kao podrška implementaciji Strategije podrazumeva partnerstvo civilnog i državnog sektora u realizaciji projekata koji

⁴⁹ <http://www.kultura.sr.gov.yu/dokumenti/Odluka=grupna0809.doc>

⁵⁰ <http://rex.b92.net/ikd/odluka>

⁵¹ Council of Europe/ERICarts. Compendium of Cultural Policies and Trends in Europe, 10th edition. Strasbourg: Council of Europe 2009.

su u funkciji smanjenja siromaštva u zemlji. Među projektima koje podržava ovaj fond gotovo da nema onih koji koriste umetnost kao sredstvo za rad sa marginalizovanim grupama u kontekstu socijalnog osnaživanja⁵². To nam govori da umetnost i interkulturalna medijacija nisu prepoznati kao legitimni instrumenti u borbi protiv siromaštva.

Grupa 484 je kroz niz projekata praktikovala korišćenje umetničkih formi u radu sa marginalizovanim grupama; primer projekta koji je podržan i od ovog Fonda je rad na integraciji romskih povratnika iz zapadne Evrope⁵³. Deca i mladi su sa entuzijazmom i poverenjem prihvatili društveno okruženje koje se pozitivno odnosilo prema njihovim muzičkim i dramskim umećima: bio je to prvi korak ka tome da steknu samopouzdanje unutar zajednice koja ih ne prihvata jer ne znaju jezik, jer su siromašni, jer imaju neprihvatljive socijalne navike i sl.

Iskustvo u radu sa mladim Romima, kao i iskustva mnogobrojnih sličnih inicijativa i organizacija idu u prilog tome da je umetnost, uvek iznova, dragoceno i nazamenljivo sredstvo društvene integracije, a time i sredstvo u borbi protiv siromaštva.

Ministarstvo omladine i sporta je prepoznalo kulturne potrebe kao važne i nezaobilazne. Ovo ministarstvo je kroz konsultativni i participativni proces izradilo Strategiju za mlade, koja obuhvata i segment razvoja interkulturalnog dijaloga. U toku je otvaranje kancelarija za mlade pri lokalnim samoupravama, a kroz konkurse ovog ministarstva podržava se omladinski aktivizam. Mladi okupljeni oko kancelarije u svakom mestu treba da budu inicijatori i nosioci programa kako za vršnjake tako i za celokupnu zajednicu, u skladu sa postojećim interesovanjima i problemima.

Obdaništa, škole i omladinski klubovi su ključna mesta za učenje i uspostavljanje interkulturalnog dijaloga. Kako bi se ovo ostvarilo, deci i mladima treba dati priliku da se sretnu i druže sa svojim vršnjacima različitog porekla kako bi zajedno razgovarali i učestvovali u zajedničkim aktivnostima.

Što su ova mesta više integrisana u zajednicu, to su uspešnija u smislu interkulturalnog učenja⁵⁴. Kancelarije za mlade bi trebalo da postanu mesta na kojima će se ovakve relacije uspostavljati i širiti.

⁵² <http://www.sif.minrzs.gov.rs/konkurs2006.php>

⁵³ Palilula naša kuća http://www.grupa484.org.rs/index.php?option=com_content&task=view&id=18&Itemid=41

⁵⁴ Dimitrijević, Branko, ed. Bela knjiga o interkulturalnom dijalogu "Živimo jednaki u dostojanstvu". Beograd. Ministarstvo kulture Republike Srbije 2009, str 44

UMETNIČKI ANGAŽMAN – DOPRINOS DRUŠTVENOJ INTEGRACIJI

Iz ugla umetnika i drugih poslenika u kulturi koji govore jezikom i sredstvima umetničkog izražavanja interkulturalnost kao društveni i kulturni okvir ima poseban značaj. Dobit koju mladi ljudi (i ne samo oni) imaju kroz komunikaciju sa umetnicima i umetnošću koja prihvata ulogu posrednika među ljudima različitog etničkog i svakog drugog porekla – je ogromna.

Postoji procena da je politika neravnopravnosti u institucijama kulture iznedrila vrlo angažovanu umetničku regionalnu scenu. Kako god, danas možemo reći da je prva generacija umetnika posle ratova devedesetih prioritet davala radikalnom društvenom angažmanu koji je postavljao u komunikaciju umetničke predstavnike konfliktnih društava, druga generacija je, vođena talasom društvenih promena, akcenat stavljala na sofisticirani umetnički izraz i kulturnu teoriju, dok aktuelna treća generacija balansira ova dva principa: visoke umetničke vrednosti i društvenu angažovanost⁵⁵.

Poslednji Oktobarski salon (Beograd, 2009) kao referentna institucija likovne umetnosti pokrenuo je pitanje odnosa umetnika prema institucijama kako kulture tako i društva uopšte. Branimir Stojanović u svom radu *Svi govore* je potcrtao ovo pitanje kroz poziv društveno prepoznatim umetnicima (članovi ULUSA) da odgovore na pitanje kako oni vide demokratičnost kulturnog sistema – što su oni i učinili, pred kamerom, u vremenski ograničenoj formi. Autor je prilikom istoimenog okruglog stola (30. oktobar 2009) skrenuo pažnju da savremena *deklaracija umetnosti* podrazumeva politički angažman jer "Danas je umetnik, slično radniku, van bilo kog mehanizma participacije u upravljanju društvenim procesima i reprodukcije vlastitog života, a njegov status samostalnog umetnika je postao deo socijalne politike čiji su korisnici siromašni"⁵⁶, čime su i umetnici stavljeni na marginu društva. Međutim, učesće umetnika u radu *Svi govore* je potvrdilo tezu da su umetnici i dalje misleći deo ovog društva koji ima ogromni intelektualni i kreativni kapacitet za društvene promene i razvoj. Uz umetnike na margini kao kreativni potencijal društva stoje i marginalizovani mladi. "Raznovrsne subkulturne jedinice mladih nastaju kao posledica sve slobodnijeg izražavanja kreativnosti, potrebe za angažovanošću i aktivizmom uopšte i iskazivanja estetskog doživljaja (različite hobističke grupe, alternativne političke formacije, greenpeace, feministički pokreti, pokreti za mir i sl.)."⁵⁷ Slične

⁵⁵ Mobility matters http://www.mobility-matters.eu/web/files/33/en/Informal_Artists_NGO_Networks.pdf, pristupljeno 03.11.2009.

⁵⁶ Dimitrijević, Branislav. Vodič za posetioce izložbe. Okolnost. 50. Oktobarski Salon. Beograd: Kulturni centar Beograda. 2009.

⁵⁷ Jokić, Nevena. Mladost u tranzicionom društvu, u Pavićević, Vladimir. Ed. Zbornik beogradske otvorene škole, Radovi studenata generacija 2005/06. Beograd: BOŠ, 2006, str. 257-267.

pozicije održane s kreativnošću omogućavaju plodnu saradnju i rezultate upravo u oblasti društvene kohezije i interkulturalnosti– niz projekata Grupe 484 ilustruje da kada umetnici rade u nacionalno mešovitim ali i jednonacionalnim sredinama dobijamo rezultate koji su dragoceni. Navodimo samo najsvežije dobre primere iz Grupe 484: Projekti *Kofer za budućnost* i *Ne prolazi ulicom bez traga* (podrška EK) kao i *Mi oni drugi* (podrška OEBS). Sa mladima i za mlade u Kragujevcu, Beloj Crkvi, Subotici, Vranju, Kovačici, Kikindi, Užicu, Sjenici, Novom Pazaru, Dimitrovgradu, Bačkom Petrovcu, Preševu i drugim gradovima (tokom navedenih projekata) radila je umetnička grupa Škart, rediteljka Ivana Bogičević Leko i mnogi drugi – evaluacije su pokazale koliko su ta iskustva aktera uključenih u rad za njih i njihovu sredinu bila dragocena jer su kroz projekte uspostavili plodne kontakte sa vršnjacima i ljudima koje inače nikada ne bi upoznali i koji bi najverovatnije u njihovoj svesti ostali obuhvaćeni raznim ovdašnjim stereotipima i predrasudama.

Umetnost i kultura imaju kapacitet da pokreću i posreduju, to je stara istina i opšte mesto. Još 60tih godina prošlog veka razvijen je koncept socio-kulturne animacije⁵⁸ koji je bio instrument demokratizacije kulture i instrument društvenog razvoja. Velika studija Saveta Evrope (pod nazivom *In from the Margins*) iz 1996. godine daje preporuke svim članicama kako bi pospešile kulturni razvoj da obezbede veću participaciju građana, podrže kreativnost kao i kulturnu raznolikost i identitete⁵⁹.

PREPORUKE

Lokalne samouprave u svojoj nadležnosti imaju stimulisane kulturnog stvaralaštva kao i participacije u kulturnom životu zajednice kroz institucije i udruženja građana, potrebno je “samo” da to i čine imajući u vidu princip *odozdo na gore*.

Nacionalni saveti etničkih manjina⁶⁰ imaju obavezu da kreiraju i razvijaju kulturnu politiku i strategiju specifičnu za zajednicu koju reprezentuju⁶¹. I za njih važi poštovanje principa *odozdo na gore*.

Ministarstvo kulture treba da prepozna i podržava institucije kulture i kulturne programe koji komuniciraju sa širokim krugom ljudi i povezuje ih oko kvalitetne umetničke produkcije.

⁵⁸ J. A. Simpson je definisao socio-kulturnu animaciju kao “podsticaj mentalnom, fizickom i emotivnom životu u određenoj oblasti ili zajednici. Ona pokreće ljude da preduzimaju različite aktivnosti koje im donose veći nivo osvetarenosti, izrazajnosti i svesti da pripadaju društvu na koje mogu da uticu i u čijim događanjima su podstaknuti da ucestvuju.[COE, *In from the margins*, 1996.

⁵⁹ Council of Europe. *In from the Margins*. Strasbourg: Council of Europe. 1996. p. 42-47.

⁶⁰ U vreme nastanka teksta oformljeno je 15 nacionalnih saveta, dok su u procesu formiranja još 4.

⁶¹ Council of Europe/ERICarts. *Compendium of Cultural Policies and Trends in Europe*, 10th edition. Strasbourg: Council of Europe 2009.

Ministarstvo kulture treba da šalje jasnu poruku javnosti da kada je o kulturi reč „nije u igri“ *ili* interkulturalnosti *ili* nacionalna kultura već *i* jedno *i* drugo.

Javni konkursi Ministarstva kulture treba eksplicitno, propozicijama, da pozivaju na izradu programa i projekata kojima se uspostavlja interkulturni dijalog među različitim kulturnim i ne samo etničkim zajednicama.

Kontekst ljudskih prava i demokratije treba da bude nesporan okvir kulturnoumetničke produkcije iza koje i stavom i novcem stoji država Srbija čineći tu i takvu produkciju mogućom i dostupnom građanima.

Vlada republike Srbije, preko nadležnih ministarstava treba da ide ka tome da u odnosu na kulture nacionalnih manjina ima jasnu kulturnu politiku koja omogućava njihovu komunikaciju i uzajamne uticaje prateći pri tom podstičaje „odozdo“, a ne – „instalirajući“ veze i kontakte na krut i birokratski način.

Angažovana umetnost u javnim prostorima izuzetno dobro funkcioniše kao svojevrsan „obrazovni program“ na ulici, u salama, halama, školama. Provokativnost aktivizma koji često stoji u osnovi ovih intervencija ima okrepljujuću ulogu u zajednici a na državnim institucijama je da to razumeju i prema tim sadržajima se odrede: pomognu im da se održe ili im bar ne smetaju u radu.

Državni organi na lokalnom nivou treba da prepoznaju i podržavaju programe angažovanih umetnika u njihovim sredinama. Država Srbija trebalo bi da olakša položaj umetnika koji su nesebični u radu sa ljudima u oblasti interkulturalnosti i socijalne inkluzije.

Umetnički programi u kojima je naglasak na procesu, tj na transformaciji samih učesnika a ne na finalnom proizvodu (bilo da je reč o dramskim, muzičkim, likovnim formama) vredni su posebne pažnje i javne podrške pogotovo kada su glavni akteri mladi ljudi.

Posebno je značajno podržavati umetničke grupe i umetnike pojedinačno koji posredničku prirodu umetnosti koriste u radu sa osetljivim grupama, pripadnicima različitih, često zavađenih etničkih zajednica, decom i mladima.

Neophodno je imati sluha za nevladine organizacije koje u saradnji sa profesionalcima u kulturi razvijaju i realizuju programe u oblasti interkulturalnosti i međuetničke saradnje i davati podršku njihovoj saradnji sa institucijama kulture.

Značajno je da institucionalno ili bar neformalno obrazovanje umetnika obuhvata i interkulturno obrazovanje i rad sa grupom. Višestruke su koristi ove investicije: podstiče veću participaciju građana a time i kreiranje publike koja treba

da konzumira programe institucija kulture, podstiče društvenu koheziju koja je preduslov razvoja i borbe protiv siromaštva, pomaže položaj umetnika, takođe jedne od socijalno ugroženih kategorija u društvu.

LITERATURA:

Adams, Don and Arlene Goldbard. Creative Community: the Art of Cultural Development. New York: The Rockefeller Foundation, 2001.

Bašić, Goran. Lokalna demokratija i međunacionalni odnosi. Beograd. Institut za filozofiju i društvenu teoriju. 2006

*Bugarski, Ranko. Kultura i jezik. Tekst dostupan na adresi:
<http://www.ff.ns.ac.yu/stara/elpub/susretkultura/3.pdf>*

Dimitrijević, Branko, ed. Bela knjiga o interkulturnom dijalogu "Živimo jednaki u dostojanstvu". Beograd. Ministarstvo kulture Republike Srbije 2009.

Dimitrijević, Branislav. Vodič za posetioce izložbe. Okolnost. 50. Oktobarski Salon. Beograd: Kulturni centar Beograda. 2009.

OSCE Mission to Serbia. Ethnic Minorities in Serbia, an Overview. Beograd: OSCE Mission to Serbia 2008

Council of Europe. In from the Margins. Strasbourg: Council of Europe. 1996.

Council of Europe/ERICarts. Compendium of Cultural Policies and Trends in Europe, 10th edition. Strasbourg: Council of Europe 2009.

Jokić, Nevena. Mladost u tranzicionom društvu, u Pavićević, Vladimir. Ed. Zbornik beogradske otvorene škole, Radovi studenata generacija 2005/06. Beograd: BOŠ, 2006, str. 257-267.

Krstanović, Snežana. Urban regeneration and Local Cultural Policy. Belgrade: University of Arts, 2006.

Rabrenović, Mihajlo. Amaterizam u kulturi. Beograd: Demokratska stranka/istraživačko-izdavački centar 2008.

Matrasso, Francois and Charles Landry. Balancing Act: 21 Strategic Dilemmas in Cultural Policy. Strasbourg: Council of Europe, 1999.

Zakon o nacionalnim savetima nacionalnih manjina (Službeni glasnik Republike Srbije br. 72/2009)

UK Department for Culture, Media and Sport. Report – Policy Action Team 10. UK Department for Culture, Media and Sport, 1999. p. 8. http://www.culture.gov.uk/NR/rdonlyres/ez6co4jbfwthseu57uxid373zcbouym4dov3imb7auddz2xkk6pjne-brx737kkt5vm27pi7cj4cwpu73ikky2gxysmf/PAT10_annexb.pdf

UNESCO Konvenciju o zaštiti i unapređenju raznolikosti kulturnih izraza <http://www.kultura.sr.gov.yu/dokumenti/Konvencija-o-zastiti-i-unapređenju-raznolikosti-kulturnih-izraza.doc>

Strategija za smanjenje siromaštva - <http://www.prsp.sr.gov.yu/>

Ministarstvo kulture Republike Srbije - <http://www.kultura.sr.gov.yu/?jez=sc&p=522>

<http://rex.b92.net/ikd/odluka>

<http://www.sif.minrzs.gov.rs/konkurs2006.php>

Mobility matters - http://www.mobility-matters.eu/web/files/33/en/Informal_Artists_NGO_Networks.pdf

<http://www.autonomija.info/teofil-pancic-vojvodanska-interkulturalnost-je-u-dubokoj-krizi.html>

http://www.rtv.rs/sr_ci/vesti/vojvodina/vojvodina/2009_03_20/vest_120829.jsp

Palilula naša kuća - http://www.grupa484.org.rs/index.php?option=com_content&task=view&id=18&Itemid=41

INTERKULTURALNOST I MOBILNOST

I dok formalno i neformalno obrazovanje, umetnost, uređivačka politika medijskih kuća kao i politička atmosfera u društvu svakako utiču na vrednosne stavove pojedinca, interkulturalnog dijaloga nema bez – dijaloga kao živog razgovora. Čitav koncept interkulturalnosti se bazira na nužnosti kulturne razmene između pripadnika drugih kultura. A ta razmena je daleko konkretnija u ljudskom kontaktu nego kroz bilo koji medijum koji propagira značaj i implikacije ovakvog kontakta ali često ne prenosi sadržaj. U tom smislu, za održivi život u multikulturalnom društvu je značajnije da pripadnici različitih kulturnih zajednica imaju zajedničke aktivnosti i da se susreću nego da međusobno razmenjuju kulturno/umetničke produkte. Isto tako, daleko je efektivnije kada pripadnici različitih etničkih grupa idu u istu školu nego kada se odvojeno uče toleranciji! Pravi dijalog postoji samo u kontaktu koji je nesputan, makar on bio, da dodatno radikalizujemo tezu, direktno konfrontirajući.

Lokalna sredina nije mesto na kojem se završava prostor interkulturalnog dijaloga, a za jednonacionalne sredine ona često nije ni početak. Preduslov svakog, pa i interkulturalnog dijaloga, je sam kontakt. Bez susreta različitih kultura nema ni njihove razmene; bez kretanja ljudi, nema ni susreta. Tako mobilnost stanovništva, a posebno mladih, i pogotovo iz onih sredina koje nisu multikulturalne, igra važnu ulogu u izgradnji društva u kojem se različitost smatra bogatstvom. Zadatak države koja drži do uzajamnog poštovanja svojih građana postaje obezbeđivanje uslova i podsticanje veće mobilnosti mladih i njihovog učešća u različitim programima razmene.

Grubo govoreći, na mobilnost stanovništva utiču dve grupe faktora: mogućnosti sa jedne strane i želje i potrebe sa druge. Kombinacija i međusobni uticaj ovih grupa faktora rezultira malom mobilnošću mladih u Srbiji, kako prekogranično tako i unutar zemlje. Ipak, u srpskom društvu se do sada mnogo više pažnje pridavalo nemogućnosti slobodnog putovanja u zemlje Evropske Unije nego drugim aspektima mobilnosti građana. Ovo je dobrim delom i razumljivo, jer je EU gotovo svuda oko Srbije, procedura dobijanja vize je godinama bila direktno destimulativna za mobilnost građana a samo pitanje viznog režima EU prema Srbiji je administrativno-reformske prirode pa su očekivanja od državne administracije bila konkretnija nego kad je reč o ekonomskim barijerama putovanjima, koje su deo znatno kompleksnijeg problema.

U trenutku kada su građanima Srbije postale neophodne vize da bi mogli da putuju (1992), uporedo im se smanjivala i teritorija države u kojoj žive a sve to je bilo praćeno i opštim porastom etnocentizma, koji je i uzrok i posledica ovakvog stanja. Neko ko danas ima 30 godina je te 1992. imao 13 godina, išao u 7. razred osnovne škole i ako je i imao u svom svesnom iskustvu putovanje van granica SFRJ, ono verovatno nije značajno uticalo na njegove stavove o drugim kulturama.

Istraživanje o zastupljenosti etnocentrizma u Srbiji pokazalo je značajan stepen negativne korelacije između uzrasta i etnocentrizma⁶². Ako se uporede rezultati istraživanja po različitim generacijama ispitanika, rođenim između 1967. i 1987, primetan je pad etnocentrizma sa godinama života. Iako ne raspolažemo statistikom mobilnosti ovih generacija nije teško dovesti u vezu njihov uzrast sa iskustvom susreta različitih kultura, koje je bilo posledica otvorenih granica i putovanja po prostorima bivše Jugoslavije, ili nedostatkom tog iskustva, svojstvenog mlađim generacijama.

Ono što je srpsku realnost činilo dodatno šizofrenom (do decembra 2009) je to što je ulazak u Evropsku Uniju opšteproklamovani politički cilj svih vlasti od 2000. godine a, fizički pristup Evropskoj Uniji građanima je bio veoma otežan viznim režimom.⁶³ Tako se zapravo kod građana Srbije podsticalo patološko ponašanje, u kojem se od njih očekivalo da i pored redovnog nedobijanja viza gaje afirmativne stavove o EU. Ovo je najbolje bilo izraženo u stavovima mladih: „Želite da uđemo u Evropsku Uniju, a mi ne znamo kako je unutra“, „Ukoliko želite da idemo u korak sa Svijetom morate nam omogućiti da ga lakše vidimo“, „Osećam se k'o da sam u Evropi a da sam građanin drugog reda“, „Čak i kokošku ponekad puste na ulicu“⁶⁴... Pojavljivali su se čak i pokušaji minimiziranja ove situacije: „Ne mislim da sam mnogo izgubila zato što nisam bila u nekoj od evropskih zemalja. Pretpostavljam da mogu da se steknu nova iskustva na putovanjima, ali ona nisu od presudne važnosti.“⁶⁵ Minimiziranje značaja putovanja u inostranstvo uvod je u samoizolaciju mladih ljudi, što direktno utiče na njihovu budućnost i budućnost države u kojoj žive.

Koliko je pitanje vizne liberalizacije bilo od simboličkog značaja za građane Srbije pokazuje i istraživanje javnog mnjenja u kojem je značajna razlika između ispitanika koji smatraju ulazak Srbije na belu šengensku listu važnim za Srbiju (81%) i onih za koje je to značajno i lično (47%).⁶⁶ Srbija je od 19. decembra 2009. na beloj šengenskoj listi i njeni građani mogu slobodno da putuju Evropom prvi put posle 18 godina. Za starije generacije, biće to „obnavljanje gradiva“, za mlade – novo iskustvo, verujemo prijato. Ipak, biće potrebno još vremena pre nego što mladi iz Srbije budu putovali poput njihovih vršnjaka iz Evropske Unije...

⁶² Dragan Popadić, Koreni etnocentrizma // Mladi zagubljeni u tranziciji / Srećko Mihajlović (ur). Beograd: Centar za proučavanje alternative, 2004, Str 95-118.

⁶³ Iako je početkom 2008. došlo do primene Sporazuma o viznim olakšicama ne postoje podaci koji govore da je povećana mobilnost građana a svakako nije uklonjen osećaj izolacije.

⁶⁴ Arhiva Grupe 484 sa serije kampanja na festivalu EXIT 2007-2009

⁶⁵ Blic, 22. oktobar 2005. http://www.blic.rs/stara_arhiva.php?id=94727

⁶⁶ Panel diskusija o ulozi MUP-a Srbije u procesu vizne liberalizacije, Bilten o pitanjima unutrašnjih poslova Evropske Unije i Srbije, broj 5, avgust 2009, str. 8 <http://bgcentar.placebo.co.yu/upload/documents/Bilten%20-%20205.pdf>

Podaci o broju mladih koji su putovali u inostranstvo tokom godina izolacije variraju ali svi govore u prilog tezi da su mladi retko napuštali Srbiju. Prema istraživanju, koje je tokom 2004. godine sproveo Stratedžik marketing - čak 70 odsto studenata u Srbiji nikada nije bilo u inostranstvu. Podaci istraživača Programa za razvoj Ujedinjenih nacija još su alarmantniji: u Srbiji 51,5 odsto mlađih od 25 godina nikada nije bilo u inostranstvu, dok 40 odsto građana nikad nije ni imalo pasoš.⁶⁷ Ovaj trend se nastavlja - 83% ispitanika (između 18 i 30 godina) u toku 2008. godine nije putovalo u zemlje za koje je potrebna viza.⁶⁸

I dok mladi iz razvijenih zemalja sve češće i duže putuju u svojim dvadesetim⁶⁹, kada mogu da uštede na komforu i kada imaju više slobodnog vremena za obilazak drugih zemalja i upoznavanje drugačijih kultura, za njihove srpske vršnjake to je uglavnom bilo neostvarivo. Pored viza, (što je „bivši problem“), i nedostatka novca, srpska omladina ima i mentalnu barijeru, oličenu u uvreženom mišljenju da su putovanja nužno luksuz. Naime, kao posledica komplikovanog i skupog procesa dobijanja vize, njenog jako ograničenog trajanja i konsekventnog retkog putovanja, rasprostanjeno je ubeđenje da je putovanje veliki izdatak. Iako ne postoji adekvatna statistika, nije teško naslutiti razliku između broja mladih ljudi u Evropi i Srbiji koji se odlučuju da na put krenu sa rancem na leđima i vrećom za spavanje, da stopiraju i da menjaju svoje planove shodno ukazanim mogućnostima.

Ono zbog čega je značajno stimulisati baš ove vidove putovanja mladih nije samo povećana mobilnost već i njihova interkulturalna priroda. Što je put manje isplaniran a budžet skromniji to je kontakt sa lokalnim stanovništvom izvesniji. Mladi ljudi koji se odlučuju na ovaj vid putovanja – bekpekeri – i ističu upoznavanje druge zemlje/kulture kao najznačajnij aspekt čitavog iskustva putovanja⁷⁰. S druge strane, organizovane ture i đачke/studentske ekskurzije (koje čine veliki udeo u ukupnom broju odlazaka u inostranstvo mladih iz Srbije) po svojoj prirodi, pored standardnih obilazaka muzeja i drugih znamenitosti, ne ostavljaju puno prostora za upoznavanje zemlje u koju se ide.

Prema istraživanju Institut za psihologiju iz 2007, u prethodne dve godine tri četvrtine mladih je išlo na neko putovanje ali svega je 20% njih putovalo na letovanje u inostranstvo, a tek oko 10% ispitanika u zemlje Zapadne Evrope. Važno je primetiti i da najčešće putuju učenici iz Beograda, učenici gimnazija, mladi iz porodica sa višim ekonomskim statusom, i oni čiji roditelji imaju viši obrazovni

⁶⁷ Blic, 22. oktobar 2005. http://www.blic.rs/stara_arhiva.php?id=94727

⁶⁸ Канцеларија за европске интеграције, 21.1.2009. године, http://web.uzzpro.gov.rs/kzpeu/razno/javno_mnenje_0812.pdf

⁶⁹ Student & Youth Travel: Cultural Exchange and International Education, World Youth Student & Educational Travel Confederation, 2006 <http://www.experiment-ev.de/site/images/david%20jones%20presentation.ppt>

⁷⁰ Backpackers Research Group, ATLAS Special Interest Group, http://www.atlas-euro.org/SIG/BRG/Backpackers_introduction.htm#2006

status.⁷¹ Sa druge strane, siromašni i nezaposleni, izbegla i rasljeni, suočeni su sa najvećim preprekama mobilnosti.⁷²

Mobilnost mladih unutar zemlje, radi zadovoljavanja potreba za zdravstvenom zaštitom, obrazovanjem, sportom i rekreacijom i zaposlenjem je takođe slaba i proizvodi utisak o paradoksalnosti. Iako je većina ispitanika iz lokalnih sredina pokazala nezadovoljstvo kulturnom, obrazovnom i rekreativnom ponudom kao i mogućnostima za zaposlenje i provod, svega 20% njih odlazi na mesečnom nivou ili češće u drugo mesto da bi zadovoljilo svoje potrebe, dok oko 50% to ne radi gotovo nikada. Mladi najčešće odlaze u druga mesta zbog provoda i izlaska a skoro četvrtina odlazi barem jednom mesečno u druge gradove radi posećivanja kulturnih manifestacija, ali jedna četvrtina mladih ni to ne čini gotovo nikada.⁷³ Ova diskrepancija u procentima između nezadovoljstva ponudom u svom mestu i (ne)odlazaka u druga mesta radi zadovoljenja potreba se može objasniti materijalnom situacijom, infrastrukturnim problemima⁷⁴, strahovima od novog i nepoznatog, ali i nedostatkom kulture mobilnosti. Iako ozbiljne, sa dobrom i sistemskom politikom, ove prepreke su rešive.

Ako izuzmemo temu ukidanja viza, nije se mnogo radilo na jačanju mobilnosti mladih u proteklih devet godina. Nacionalna strategija za mlade, doneta tek 2008, prepoznaje sveopšti nedostatak mobilnosti mladih, kao i dvostruke efekte takvog stanja - širenje ksenofobije i nezainteresovanosti jednog broja mladih, i veliku zainteresovanost drugog (većeg) broja mladih za stalnu promenu boravka. Uzrok takvog stanja Vlada Republike Srbije pronalazi u materijalnim uslovima i strogosti viznog režima a naglašena je i sporost procesa usklađivanja propisa sa međunarodnim standardima, kao i malo učešće u međunarodnim programima omladinske razmene. Konsekventno, u Nacionalnoj strategiji za mlade je deklarisan cilj: „Formirati programe podrške za ostvarivanje mobilnosti mladih“ i prateće mere:

4.1.5.1. Formirati nacionalnu agenciju za mlade kao nezavisno telo koje bi uspostavilo partnerstvo sa Omladinskim programom Evropske Unije (Youth in action) i druga partnerstva sa relevantnim međunarodnim programima saradnje mladih;

⁷¹ Istraživanje "Svakodnevnica mladih u Srbiji" / Ivana Stepanović (koordinator). Beograd: Institut za psihologiju sa Filozofskog fakulteta u Beogradu. Dostupno na <http://www.zamislizivot.org/html/images/rezultati-istrazivanja-instituta.pdf>

⁷² UNFPA (2007): DRAFT Report, Young People in Serbia: their situations, needs and the prospects for youth policy development, prema navodu u Nacionalnoj strategiji za mlade Vlade Republike Srbije

⁷³ Ispitivanje položaja i potreba mladih Srbije u lokalnim zajednicama (2002-2006), UG Građanske inicijative <http://www.scribd.com/doc/7032480/Polozaj-i-Potrebe-Mladih-u-Lokalnim-Zajednicama>

⁷⁴ Iz istog istraživanja: „Iako procentualno nisu učestali, odgovori ispitanika koji ukazuju na probleme u saobraćajnim vezama u lokalnoj sredini pomažu nam da razumemo razloge slabe mobilnosti stanovništva. Nedostatak javnog saobraćaja, naročito u noćnim satima, pogađa pre svega mlade.“

4.1.5.2. Obezbediti učešće omladinskih organizacija i relevantnih državnih organa u strukturama i programima za mlade evropskih i svetskih institucija kao i članstvo mladih i organizacija mladih u međunarodnim organizacijama;

4.1.5.3. Uspostaviti redovnu saradnju sa državnim strukturama koje se bave mladima u zemljama Jugoistočne Evrope kako bi se pružila aktivna podrška i podstakla motivacija za učešće mladih u aktivnostima u regionu i prekogranična saradnja;

4.1.5.4. Uspostaviti saradnju sa transportnim/saobraćajnim kompanijama kako bi se na nivou države revidirali postojeći i formirali novi sporazumi i dogovori o popustima i povlasticama u putničkom saobraćaju za sve oblike javnog transporta za mlade;

4.1.5.5. Obezbediti aktivno učešće u procesu olakšavanja i potpunog uklanjanja viznog režima i obezbeđivanje finansijskih olakšica za putovanja u inostranstvo za sve mlade

4.1.5.6 Podržati organizovanje regionalnih, nacionalnih i međunarodnih konferencija, seminara, treninga i drugih skupova koji promovišu interkulturalnost, razumevanje različitosti i pružati aktivnu podršku mladima (posebno mladima iz osetljivih grupa) da u tome učestvuju.⁷⁵

Prateći Akcioni plan predviđa rokove za ovaj cilj od 2010. a kao nadležne institucije u državnoj administraciji vidi: Ministarstvo za omladinu i sport, Ministarstvo spoljnih poslova i Pokrajinski sekretarijat za sport i omladinu.⁷⁶ Ministarstvo za omladinu i sport je u 2009. podržalo 93 projekta koji su usmereni ka ciljevima realizacije Strategije ali među njima nisu projekti koji su usmereni ka ostvarivanju veće mobilnosti mladih⁷⁷ već se ti projekti finansiraju kroz poseban konkurs za realizaciju međunarodne saradnje i programa i projekata omladinskih udruženja⁷⁸. Stimulisanjem mobilnosti se ne bavi samo Vlada Republike Srbije. Tako grad Beograd pokriva najveći deo troškova projekta *Putujmo u Evropu*⁷⁹ koji u poslednjih 5 godina daje priliku studentima (200 godišnje) da provedu mesec dana putujući zemljama šengenskog sporazuma, a neke lokalne samouprave daju finansijsku pomoć mladima koji su primljeni na međunarodne programe razmene.

⁷⁵ Nacionalna strategija za mlade, 56-1777/2008-001, Službeni glasnik Republike Srbije, broj 55/2008. od 09. maja 2008. godine

⁷⁶ Akcioni plan za sprovođenje Nacionalne strategije za mlade u periodu 2009 – 2014
www.zamislizivot.org/dokumenti/Akcioni_plan_NSM.pdf

⁷⁷ Rezultati konkursa za uključivanje udruženja građana u proces sprovođenja Strategije za mlade kroz realizaciju projekata usmerenih ka realizaciji ciljeva strategije i aktivnosti planiranih akcionim planom
<http://www.mos.gov.rs/upload/dl/OMLADINA/Konkursi/Rezultati09.pdf>

⁷⁸ <http://www.mos.gov.rs/modules.php?op=modload&name=Downloads&file=index&req=getit&lid=259>

⁷⁹ <http://www.putujemouevropu.org/>

Evropska Unije ulaže mnogo resursa u veću pokretljivost svojih građana, prevažno mladih. Tako je pokretljivost unutar i između zemalja članica EU u središtu Lisabonskog dogovora. Za Evropu je pitanje mobilnosti mladih - pitanje stvaranja jačeg evropskog identiteta i jačanja kompetencija evropskog tržišta⁸⁰, pa ne čudi što se toliko pažnje posvećuje ovim programima, a i Savet Evrope u velikoj meri podržava ovakve projekte.

Program EU *Omladina u akciji* ima budžet od 885 miliona eura za period od 2007 do 2013. i najvećim delom podržava projekte razmene grupa mladih (između zemalja članica EU kao i između EU i drugih zemalja)⁸¹. Ovakvi projekti su najčešće kratkoročni ali njihova naglašena interkulturalnost čini ih jako važnim. Srbija, kao i druge zemlje Zapadnog Balkana, ima status „susedne partnerske države“ što omogućava grupama mladih i pojedincima iz Srbije da učestvuju u ovim projektima. Ipak, za razliku od nekih suseda, Srbija planira tek u 2010. da otvori Nacionalnu agenciju za mlade⁸², koja je potrebna kako bi se iskoristili svi kapaciteti koji ovaj program pruža, a i kako bi se omogućilo dobijanje sredstava iz evropskog budžeta za studente iz Srbije⁸³. Još jedan značajan aspekt programa *Omladina u akciji* je mogućnost volontiranja u nekoj od evropskih zemalja. Volonterima je plaćen smeštaj a dobijaju i džeparac koji im omogućava da se u periodu od 2 do 12 meseci posvete volonterskom radu u željenoj organizaciji i učenju jezika zemlje u kojoj se nalaze.

Evropska Unija takođe pridaje veliki značaj akademskoj pokretljivosti i kroz razne programe podržava boravak studenata i profesora na akademskim ustanovama izvan njihove zemlje. Svakako najznačajniji i najuspešniji je program Erasmus, koji traje od 1987. godine i u okviru kojeg učestvuju zemlje članice EU, zemlje kandidati i zemlje članice EFTE. Kroz ovaj program godišnje prođe oko 180 000 studenata a do 2012. će biti ostvareno 3 miliona studentskih razmena⁸⁴. Ovakvi programi, pored širenja znanja i interesovanja u akademskoj sferi, učesnicima donose i nemerljivo interkulturalno iskustvo. Nažalost, kako Srbija još uvek nije u statusu kandidata za EU, studentima je dostupan samo znatno manji program - Erasmus Mundus, namenjen studentima iz čitavog sveta. Tako je 2007, 30 studenata iz Srbije prošlo kroz ovaj program⁸⁵, dok je u istom periodu čak 1018 studenata iz Slovenije bilo na razmeni kroz program Erasmus⁸⁶.

⁸⁰ Making learning mobility an opportunity for all, report of the High level expert forum on mobility, http://rome.bolognaexperts.net/sites/default/files/mobilityreport_en.pdf

⁸¹ http://ec.europa.eu/youth/youth-in-action-programme/doc74_en.htm

⁸² http://www.evropa.sr.gov.yu/ReportServer?%2F_G_Reports%2F_G_PROJECTS%2FProject_08_10¤tCultureId=1033&ProjectId=2028&rs%3AParameterLanguage=&rs%3AParameters=Collapsed&rs%3AToolbar=False

⁸³ <http://oneworldsee.org/js/node/17964>

⁸⁴ http://ec.europa.eu/education/lifelong-learning-programme/doc80_en.htm

⁸⁵ http://eacea.ec.europa.eu/erasmus_mundus/results_compendia/documents/statistics/emtotal20042009_students.xls

⁸⁶ <http://ec.europa.eu/education/erasmus/doc/stat/table108b.pdf>

Kao što smo to već napomenulu, na pokretljivost bitno utiče novac, pa su mladi ma zanimljive mogućnosti uštede pri putovanju. U vremenu Interneta, informacije o popustima, jeftinom i besplatnom smeštaju preko mreža gostoprimstva, kao i tuđa iskustva sa putovanja su lako dostupni resursi koji ne samo da pomažu da se uštedi prilikom putovanja već često i stimulišu mlade na takav poduhvat.

Drugi medij koji značajno može doprineti stimulaciji ovog vida putovanja je televizija. Većina mladih provodi svoje slobodno vreme gledajući televiziju⁸⁷ pa se ona nameće kao dobro polje za promovisanje putovanja i programa razmene. U tom smislu, treba pomenuti i dobar primer serije emisija Ciklotron (TV B92) čiji su protagonisti u nekoliko epizoda demonstrirali mogućnosti jeftinog putovanja sa puno kontakata sa lokalnim stanovništvom, za razliku od standardnih putopisnih emisija koje se najčešće prave u saradnji sa turističkim agencijama i kombinuju snimke i istorijsku naraciju.

Omladinske međunarodne kartice⁸⁸ sa kojima se ostvaruje popust na smeštaju, hrani, prevozu, ulasku u muzeje i sl. su još jedan vredan instrument u stimulisanju mladih da putuju, dostupan i u Srbiji. Sa druge strane, Srbija uveliko kaska za ostatkom Evrope (i sveta) u domenu jeftinog avio transporta. Dok stotine jeftinih avioprevoznika danas leti nebom, tek retko koji sleti u Srbiji, pa tako oni koji žele da koriste pogodnosti jeftinog avio prevoza moraju da idu u susedne zemlje, što samo dodatno poskupljuje ceo put.

PREPORUKE

Kako bi omogućila veću pokretljivost mladih, a u cilju interkulturalnog razvoja čitavog društva, Srbija treba da:

- ispuni sve neophodne uslove za punopravni pristup programima kulturne i akademske razmene iz fondova Evropske Unije;
- informiše mlade o ovim programima i njihovim prednostima, kao i da podrži organizovanje sličnih programa u Srbiji;
- stimuliše mlade da se prijave na programe razmene, stvarajući institucionalne preduslove (priznavanje akademskih bodova stečenih za vreme razmene i sl.) i afirmišući ove programe kroz akademske i kulturne institucije;
- podržava televizijske programe, internet portale i druge medije koji promovišu različite oblike omladinskih putovanja koji stavljaju fokus na upoznavanje lokalnih kultura;

⁸⁷ Istraživanje "Svakodnevnica mladih u Srbiji" / Ivana Stepanović (koordinatorka). Beograd: Institut za psihologiju sa Filozofskog fakulteta u Beogradu.

⁸⁸ Jedna od njih je i Euro<26, koja od skora važi za sve do 30. godine, i koja omogućava preko 100 000 popusta u 38 zemalja. Za više informacija videti: www.euro26.org

- razvije kanale prenošenja i razmene informacija i iskustva mladih sa puta;
- razvije programe razmene unutar Srbije, pogotovo za mlade koji ostaju u mestu rođenja za vreme studija, mlade iz sredina koje nisu multikulturalne, i za mlade iz siromašnih, izbegličkih i raseljeničkih porodica;
- poboljša međugradski javni saobraćaj,
- stvori uslove da se u Srbiji razvijaju jeftini oblici prevoza, pre svega avio-prevoza;
- omogući mladima popuste i povlastice za sve oblike javnog transporta.

Organizacije civilnog društva treba da istrajavaju na programima koji uključuju direktan kontakt mladih u Srbiji, regionu i Evropi

**POVEZIVANJE KULTURA
KROZ VOLONTERIZAM MLADIH**

U svetu se sve više na sistematski i planiran način razvijaju programi interkulturalnog učenja kroz volontiranje mladih. Interkulturalno učenje je proces tokom koga učimo kako da živimo zajedno, u svetu različitosti u svim oblastima ljudskog života. Ono podrazumeva upoznavanje, razumevanje i poštovanje drugih ljudi i kultura kao i uvažavanje uzajamne zavisnosti. Volontiranje u kulturno različitim sredinama pruža mogućnost učenja od drugih kao i razmene znanja, iskustava i vrednosti pri čemu doprinosi smanjenju nivoa predrasuda i stereotipa o pripadnicima drugih zajednica.

Tolerancija, interkulturalni dijalog i srodne vrednosti promovišu se intenzivno kroz međunarodne institucije i organizacije. Tako je, na primer, 2008. godina proglašena za *Godinu interkulturalnog dijaloga*. *Deklaracija evropskih ministarstava obrazovanja o interkulturalnom obrazovanju u novom evropskom kontekstu* (Atina, 2003), identifikuje dva pravca u interkulturalnom obrazovanju: razvoj tolerancije na različitosti i učenje da živimo zajedno. Mobilnost mladih, kao što je i u prethodnom tekstu koji se bavi ovom temom predloženo, spominje *Evropska povelja o učešću mladih u životu na opštinskom i regionalnom nivou*. U povelji se govori o obavezi lokalnih i regionalnih vlasti da podrže omladinske grupe i nevladine organizacije i njihove volonterske programe koji omogućavaju putovanja i rad u udaljenim sredinama .

Mnoge zemlje imaju niz iskustava u uspostavljanju programa za mlade u kojima je učenje kroz volontizam pokazalo dobre rezultate. Volontiranjem u različitim sredinama u okviru zajednice kojoj pripadaju, regiona u kojem žive ili u nekoj drugoj zemlji ili na drugom kontinentu, mladi stiču znanja, veštine i vrednosti koje doprinose duhu solidarnosti i saradnje. Volonteri šire duh solidarnosti i saradnje među pojedincima i grupama kako u društvu u kojem su boravili, tako i u društvu iz kojeg potiču.

Koliko je volontizam razvijen u zemljama Evropske unije, govori podatak da je u Velikoj Britaniji 2003. godine volontiralo 20,3 miliona ljudi a to je skoro trećina stanovništva ove zemlje⁸⁹. Mnogobrojni volonterski servisi koji se nalaze u zemljama EU promovišu volontiranje u kulturno različitoj sredini kao korisno utrošeno vreme - za sticanje znanja i iskustva. Ovaj način učenja prepoznat je kao dvostrani obrazovni proces u kome ne samo da volonter ima mogućnost da isproba svoja znanja i iskustva u novom i drugačijem okruženju već i lokalna zajednica, koja ga je ugodila, uči na iskustvima koje je volonter doneo sa sobom. Iskustvo volonterskih servisa širom Evrope je da ovakav proces učenja pomaže socijalnu koheziju u novim mešovitim društvima. Uz to volonteri stiču nova iskustva i znanja čime su ojačani njihovi radni kapaciteti. Istovremeno, duh aktivizma, koji se budi kod osoba koje učestvuju u ovakvim programima, prenosi

⁸⁹ Home Office Citizenship Survey 2003; <http://www.homeoffice.gov.uk/rds/pdfs04/hors289.pdf>

se u zajednicu iz koje je volonter potekao, jer većina volontera i nakon povratka nastavlja da bude društveno aktivna.

I van Evrope postoji niz volonterskih programa koji podržavaju interkulturalno učenje kroz volonterizam i razmenu. *American Field Service*⁹⁰ u svom izveštaju za 2007. godinu navodi da su mladi koji su kroz njihov program volonterske razmene, proveli više meseci u kulturno drugačijoj sredini od one iz koje potiču, nakon povratka u svoj region ili zemlju, više nego duplo povećali broj kontakata i prijateljstava sa vršnjacima iz drugih kultura. Uz to, nakon volonterskog iskustva pokazuju da bolje poznaju druge kulture i jezike i zainteresovaniji su za njih. Takođe je uočljivo da volonteri koji su boravili u novim sredinama imaju niži nivo otpora prema različitostima od svojih vršnjaka koji nisu učestvovali u ovakvom programu. Zaključak ovog izveštaja je da je rezultat interkulturalnog učenja kroz volontranje u kulturno različitoj sredini: sticanje novog, specifičnog iskustva, podizanje nivoa obrazovanja i jačanje emocionalne povezanosti. Ali, isto tako, naglašava se da se razumevanje interkulturalnog društva ne postiže ođednom već da je u pitanju proces koji je deo kontinuiranog životnog učenja.

Nacionalna strategija za mlade Republike Srbije⁹¹, među svojim principima ističe interkulturalizam kao osnovu za omogućavanje poštovanja različitosti u svim oblastima ljudskog života. Kao cilj ističe i razvijanje građanskog društva pružanjem podrške volonterizmu i aktivizmu mladih. Takođe, naglašava da je neophodno da država podstiče volonterizam mladih na lokalnom nivou i saradnju mladih u lokalnoj zajednici unutar i izvan zemlje. Nacionalna strategija za mlade sugeriša da u Srbiji treba pokrenuti inicijative za uvođenje poreskih olakšica za donatore koji ulažu u razvoj aktivizma i volonterizma i društveno odgovornog poslovanja usmerenog ka mladima.

U Srbiji još uvek ne postoje usvojeni propisi koji regulišu volonterski rad iako se već nekoliko godina radi na zakonskom regulisanju ove oblasti. Postojeći predlog *Zakona o volontiranju Republike Srbije*⁹² naglašava da se volontiranje promoviša kao aktivnost od interesa za Republiku Srbiju, odnosno od javnog interesa. Volontiranjem se doprinosi aktivnom uključivanju građana u društvene procese i razvoju humanog i ravnopravnog demokratskog društva jednakih mogućnosti. Predlog Zakona naglašava da volontiranje može da utiče na poboljšanje kvaliteta života građana. Značaj i uloga volontiranja prenosi se deci i omladini kroz obrazovno-vaspitne aktivnosti.

⁹⁰ AFS Intercultural Programs, Inc Research and Educational Results Reports 2007, http://afs.org/afs_or/view/3194

⁹¹ Nacionalna strategija za mlade Republike Srbije, usvojena 9. maja 2008. godine

⁹² Predlog Zakona o volontiranju usvojen je od strane Vlade Republike Srbije tokom septembra 2009. godine. Nakon toga, Vlada je uputila ovaj predlog Zakona u proceduru Narodne skupštine Republike Srbije. U trenutku pisanja ovog teksta, 14. novembra 2009. godine, ovaj Zakon još uvek nije usvojen.

Nažalost, u Srbiji ne postoje dovoljni i sveobuhvatni izvori informacija o broju volontera, volonterskih programa, niti o učešću mladih u volonterskim aktivnostima. *Inicijativa za zakonsko regulisanje statusa volontera - IZVoR*⁹³ uradila je istraživanje, na uzorku od 104 volontera iz više udruženja građana koja svoje aktivnosti realizuju u sedam vojvođanskih opština. Istraživanje pokazuje da veći deo populacije volontera čine mladi, pri čemu su žene procentualno zastupljenije. Ističe da neka udruženja uglavnom angažuju volontere po potrebi, u pojedinima su svi volonteri, a jedan deo udruženja volontere angažuje u skoro svim projektima. Kao najčešće navođeni razlozi među mladima za volontiranje izdvajaju se zadovoljstvo u obavljanju zajedničkih aktivnosti, druženju, provođenju slobodnog vremena; potreba za samopotvrđivanjem i osećanjem korisnosti, kao i zadovoljstvo poslom. Kao važni demotivišući faktori navedeni su strah od zloupotrebe i manipulacije, nedostatak motivacije, strah od neuspeha i procena da volonteri dobijaju sitne, beznačajne poslove. Mnogi mladi smatraju da niko ne želi da čuje njihovo mišljenje, i uvereni su da će ih stariji ometati u radu. Ipak, kao poseban razlog za nevolontiranje mladi često navode da ih nikada niko nije pozvao niti pitao da se uključe u bilo kakvu aktivnost.

Srbija, za sada, nema većih programa razmene volontera sa inostranstvom. Što se tiče države, ona uglavnom podržava razmene studenata kroz programe kao što su Erasmus Mundus, srednjoevropski program CEEPUS, austrijski program World University Service i slično⁹⁴. Razmene studenata organizuju i međunarodne institucije koje okupljaju studente iz regiona na različitim seminarima, letnjim školama itd. Studentske organizacije se, takođe, uzajamno pozivaju da učestvuju u različitim događajima kao što su profesionalne aktivnosti za studente tehničkih nauka i slično. Ovi programi daju značajan doprinos akademskom obrazovanju studenata. Znanje koje učesnici studenstkih programa razmene stiču u inostranstvu uticaće na njihovu praksu u onom trenutku kada otpočnu da rade.

Uočljivo je da je u Srbiji usled posledica socio-političke i ekonomske krize i rata devedesetih godina porastao nivo nacionalizma i ksenofobije što se najviše ogleda u stavovima prema etničkim razlikama, razlikama u verskim i seksualnim opredeljenjima, fizičkim i mentalnim sposobnostima itd. Uzevši to u obzir, interkulturalno obrazovanje kroz volontiranje još uvek nije dovoljno uključeno u politiku i praksu, ni na nacionalnom ni na lokalnom nivou. Nacionalne i lokalne institucije još uvek nisu u dovoljnoj meri prihvatile da kroz interkulturalno

⁹³ Volonteri - IZVoR tolerancije i društvenog bogatstva, 2005, http://www.nshc.org.yu/pdf/izvor_brosura.pdf

⁹⁴ Jedan od elemenata za predpristupnu pomoć Srbiji u procesu evropskih integracija su i stipendije za 100 post-diplomaca za praćenje master kurseva Erasmus Mundus. Takođe, Srbija je od 2005. godine uključena u srednjoevropski program CEEPUS u okviru kojeg razmenu nastavnika i studenata sufinansira Ministarstvo prosvete Srbije. Uz to postoje i bilateralni programi koji podržavaju reforme u obrazovanju i mobilnost nastavnika i studenta, kao što je austrijski program World University Service (međunarodna NVO koja se bavi razvojem visokog obrazovanja i ljudskim pravima, www.wus-austria.org/belgrade).

učenje može da se razvije bolje razumevanje između grupa u društvu i da je volonterizam najbolji način za to. Uglavnom se sve aktivnosti države, lokalnih samouprava ili političkih partija, vezane za podsticanje volonterizma, svode na aktuelizaciju ovih pojmova u nekoj situaciji kada je to neophodno da bi se promovisala država ili nacija, kao što su sportski ili kulturni događaji, neke ekološke ili humanitarne akcije i slično.

Najaktivnije na polju promocije interkulturalnog razumevanja u Srbiji, kroz različite volonterske programe, jesu organizacije civilnog društva. Jedan od primera je *Međunarodni umetnički kamp u Kosjeriću*, koji već sedam godina organizuje lokalno udruženje građana *K-Town Group*. Koncept Kampa formiran je po ugledu na međunarodne volonterske radne kampove koji podrazumevaju zajednički rad volontera za dobrobit zajednice u kojoj se kamp održava, i najčešće se tiču zaštite životne sredine, rekonstrukcije, logistike festivala. U ovom slučaju cilj i zadatak učesnika iz inostranstva je animiranje lokalne zajednice kroz interaktivne umetničke programe i neformalne aktivnosti koje su otvorene i za lokalne učesnike. Pritom, strani učesnici su smešteni u domaćinstvima građana Kosjerića bez nadoknade. Oba ova aspekta osmišljena su radi svesnog i namernog uticanja na smanjenje ksenofobije, interkulturalno učenje i promociju interkulturalnog dijaloga⁹⁵. Na ovom kampu do sada su gostovali mladi umetnici iz 15 zemalja. Tokom njihovog boravka u ovom gradu dolazi do dvojakog procesa. Istraživanje pokazuje da je kod onih građana Kosjerića koji su bili u kontaktu sa gostima, a u zavisnosti od stepena kontakta, uočen porast pozitivnih stavova prema pripadnicima drugih nacija kao i da je najveći stepen porasta pozitivnih stavova kod mladih i obrazovanih. S druge strane, interakcija sa lokalnom zajednicom je uticala na razbijanje predrasuda i stereotipa o Srbiji kod mladih volontera iz inostrantva.

Grupa 484 je imala iskustva sa velikim brojem volontera koji su, bilo na par dana ili nedelja, bilo na nekoliko meseci, dolazili u Srbiju iz različitih zemalja kao što su Japan, Kanada, Italija, Holandija i mnoge druge. Ove grupe volontera su uglavnom dolazile kako bi pomagale izbeglima i raseljenima u kolektivnim centrima, deci sa posebnim potrebama ili romskoj populaciji. Njihov dolazak u Srbiju su organizovale njihove države ili nevladine organizacije kroz različite programe razmene kako bi pomogli tamo gde je pomoć neophodna, stekli iskustva i znanja u različitim zemljama, upoznali drugačiju kulturnu sredinu i preneli ta iskustva u svoju sredinu. Ovi mladi ljudi su u našu sredinu, a pre svega saradnicima i korisnicima programa Grupe 484, preneli znanja o načinima rada sa ugroženim grupama. Oni su pomogli u realizaciji mnogih projekata, distribuirali značajne količine humanitarne pomoći u vidu hrane, školskog pribora, odeće i obuće za decu, lekova i drugih neophodnih stvari.

⁹⁵ http://www.ktowngroup.org.rs/vesti/naucnirad/rezime_na_srpskom.pdf

Jedno od najdragocenijih iskustava Grupe 484 je susret sa više desetina volontera iz Japana koji od 1999. godine dolaze u Srbiju preko organizacije *Joint Network for International Volunteers (JNIV)*⁹⁶. Pozitivna energija, toplina i ljubav ovih mladih ljudi koji dolaze iz kulture koja je sasvim drugačija od srpske, njihova posvećenost deci sa kojom su radili, vrlo brzo uspostavljanje komunikacije sa decom i porodicama kao i materijalna pomoć koju su doneli, primer su kako volonteri mogu da pomognu ugroženima. Istovremeno, njihov volonterski doprinos je i građenje mosta razumevanja između naših kultura. Deca iz kolektivnih centara i danas ponavljaju reči koje su naučila na japanskom jeziku, a volonteri su sa sobom poneli sliku jedne pozitivnije Srbije, različitu od one koja je u to vreme bila medijski rasprostranjena.

U svetlu ovih pozitivnih primera interkulturalne razmene, važno je naglasiti da, kako bi interkulturalno učenje i volonterizam postali deo društva, Vlada Republike Srbije kao i sve njene institucije treba da prepoznaju volonterizam kao sastavni deo politika u oblasti razvoja interkulturalnog društva. Ovo se ne odnosi samo na razmene volontera sa drugim državama već je to neophodno učiniti i u okviru regiona u Srbiji. Zbog loše ekonomske situacije, ali i zbog razvijenih predrasuda i stereotipa o etničkim zajednicama, mobilnost mladih u Srbiji u okviru zemlje je veoma nerazvijena. Stoga je neophodno pružiti institucionalnu podršku svim oblicima omladinskog aktivizma i volonterizma koji imaju komponentu interkulturalnog učenja. Kroz podršku konkretnim akcijama i programima treba stimulisati mlade da se uključe u istraživanje i upoznavanje zajednica i kultura voloniranjem u kulturno različitim sredinama. Neophodno je pokretati što više programa u kojima bi, na primer, mladi iz Vojvodine imali mogućnost da volontiraju u Novom Pazaru ili Vranju, a mladi iz Zaječara u Užicu i slično. Svaki program koji bi učenicima i studentima omogućio da upoznaju različite delove zemlje, ali ne samo kroz edukaciju o toleranciji ili razgledanje znamenitosti, već i da u sredini u koju su došli doprinesu svojim radom, osnova je za bolju integraciju lokalnih zajednica i dalji razvoj zemlje.

PREPORUKE

Država sa svim svojim institucijama, zajedno s nevladinim sektorom, treba da pruži svu podršku programima povezivanja kultura i zajednica kroz aktivizam i volonterizam mladih.

Institucije lokalne samouprave i regionalne uprave treba da podrže mlade, omladinske organizacije, škole, volontere i sve ostale u naporima da organizuju i održe razmenu između omladinskih grupa iz različitih gradova i regiona Srbije

⁹⁶ Joint Network for International Volunteers (JNIV), nevladina organizacija humanitarnog profila, osnovana 1995. godine u Japanu, svoje aktivnosti realizuje u Srbiji od 1999. godine; <http://homepage3.nifty.com/jniv/eng/top.html>

kao i sa drugim zemljama, a posebno sa onim zemljama koje su nam u neposrednom okruženju. Institucije treba da pomognu volonterski rad finansiranjem omladinskih volonterskih organizacija i centara. Trebalo bi, takođe, da organizuju promotivne i informativne kampanje posvećene volonterskom radu, kao i da odaju priznanje mladima za obavljeni volonterski rad.

Istovremeno, neophodno je povećati javnu svest o vitalnom značaju volonterizma za afirmaciju vrednosti radne etike, socijalni i ekonomski razvoj društvene zajednice. Pri tome, ključnu ulogu u podizanju svesti javnosti o značaju i vrednosti interkulturalizma i volonterizma treba da imaju mediji.

Takođe, neophodno je što pre usvojiti Zakon o volontiranju kako bi ova oblast bila adekvatno pravno uređena i kako bi se ustanovio sistem vrednovanja i formalnog priznavanja volonterskog rada. Međutim, pre nego što se Zakon usvoji, neophodno je saslušati vrlo ozbiljne komentare i primedbe nevladinog sektora na neke od njegovih odredbi. Čini se da Predlog zakona o volontiranju u nekim svojim delovima više guši volonterizam nego što ga podstiče, na primer, prevelikom "birokratizacijom" dobrovoljnog rada.

I na kraju, kao jako važno: u svom daljem radu u oblasti interkulturalnosti, Grupa 484 oslanjaće se na stavove i preporuke ove publikacije.

RAZLIČITOST U MEDIJIMA

*Grad na kraju puta i put koji produžuje grad:
ne izaberi stoga jedno ili drugo, već jedno
i drugo dobro usklađeno.*

*Tako, bez zastoja i pogrešnih koraka, bez štale
i bez štrika, bez zasluga i muka, dospječeš,
ne, prijatelju, do močvare besmrtnih veselja,
Već do kiptanja prepunih pijanstava velike
rijeka Raznolikosti.*

Viktor Segalen Savjeti dobrom putniku

Živimo u vremenu visoke standardizacije u svim domenima, ali dok je ona neophodna u proizvodnji i tehnologiji, kao uslov svekolike razmene, u životu pojedinih sredina nije ni moguća ni potrebna. To se posebno odnosi na neke aspekte obrazovanja, na mnoge vrednosti u kulturi, u velikoj meri na umetnost, u potpunosti na izbor koji čini pojedinac pa i određena zajednica.

Rekli bismo da savremena civilizacija počiva na bogatstvu različitosti koje više nisu tek samonikle kao nekada, već su čuvane i podsticane, čak favorizovane. Dobar uvodni primer je očuvanje biodiverziteta, raznolikosti živog sveta uopšte, ugroženog nekontrolisanim razvojem, neodgovornim ponašanjem institucija i ljudi, surovim profitom, nehumanim postupcima. Tokom evolucije i čovek je nastao zahvaljujući divergenciji, razilaženju, razudiavanju živog sveta. Međutim, dovodeći u pitanje svoje okruženje dovodimo u pitanje ne samo svoj nego i opstanak budućih generacija. Ipak, to ne činimo spontano nego vođeni golim interesom, naterani pritiscima neizvesnosti ili visoke pozicioniranosti koja ne trpi uravnoteženost.

Različitost podrazumeva izrazitu tolerantnost, što mogu da neguju samo veoma kultivisana društva, samo zrele osobe i slobodni ljudi. Volter je, u prilog toleranciji, govorio da smo svi sazdani od slabosti i zabluda i da zbog toga treba da praštamo jedni drugima naše gluposti, dok je Džon Lok još krajem 17. veka objavio *Pismo o toleranciji*. Doduše, on nije tolerisao one koji ne priznaju postojanje Boga. Kao i mnoge druge pojave, i tolerancija se uči, razvija u toku procesa socijalizacije, vaspitanja i zato je dobro da je objasnimo i našom rečju – trpeljivost, jer je tako približavamo poimanju svakog čoveka. Tolerancija nije jednostavno prihvatanje bilo čega, posebno onoga što nam i ne smeta, nego trpeljivost prema onome što nam smeta, što je različito, što nam se ne dopada. Zato je reč o neprotivljenju, nenasilju, trpljenju nekoga ili nečega, čak i kada je to suprotno od našeg stava, svakako ako nije reč o ekstremnom ugrožavanju. Tolerantnost naročito ima smisla u javnoj komunikaciji, u svakodnevnom životu, u kulturi uopšte, koje i nema bez tolerantnosti ili poštovanja različitosti.

Šire prihvatanje različitosti uslovljeno je mnogim činocima od kojih za potrebe ove publikacije izdvajamo regulativu i komunikaciju. U prvom slučaju treba pomenuti relevantne odredbe najvažnijih zakona, a u drugom moćno posredovanje medija, posebno javnog radiodifuznog servisa, dostupnog nizom programa najvećem delu populacije Srbije.

Podimo od **ustava**, koji se u mnogim zemljama označava kao konstitutivni akt, najviši pravni akt, ishodište sistemskih određenja u svim bitnim oblastima života jedne zajednice. U Srbiji je na snazi Ustav usvojen na referendumu oktobra 2006. godine. Citiraćemo samo nekoliko njegovih odredbi koje se odnose na našu temu:

- Zabranjena je svaka diskriminacija, neposredna ili posredna, po bilo kom osnovu, a naročito po osnovu rase, pola, nacionalne pripadnosti, društvenog porekla, rođenja, veroispovesti, političkog ili drugog uverenja, imovnog stanja, kulture, jezika, starosti i psihičkog ili fizičkog invaliditeta (čl. 21);
- Sloboda misli, savesti i veroispovesti - Jemči se sloboda misli, savesti, uverenja i veroispovesti, pravo da se ostane pri svom uverenju ili veroispovesti ili da se oni promene prema sopstvenom izboru (čl. 43);
- Sloboda mišljenja i izražavanja - Jemči se sloboda mišljenja i izražavanja, kao i sloboda da se govorom, pisanjem, slikom ili na drugi način traže, primaju i šire obaveštenja i ideje (čl. 46);
- Podsticanje uvažavanja razlika - Merama u obrazovanju, kulturi i javnom obaveštavanju, Republika Srbija podstiče razumevanje, uvažavanje i poštovanje razlika koje postoje zbog posebnosti etničkog, kulturnog, jezičkog ili verskog identiteta njenih građana (čl. 48);
- Zabrana izazivanja rasne, nacionalne i verske mržnje - Zabranjeno je i kažnjivo svako izazivanje i podsticanje rasne, nacionalne, verske ili druge neravnopravnosti, mržnje i netrpeljivosti (čl. 49);
- Razvijanje duha tolerancije - U oblasti obrazovanja, kulture i informisanja Srbija podstiče duh tolerancije i međukulturnog dijaloga i preduzima efikasne mere za unapređenje uzajamnog poštovanja, razumevanja i saradnje među svim ljudima koji žive na njenoj teritoriji, bez obzira na njihov etnički, kulturni, jezički ili verski identitet (čl. 81).

Očigledno je da Ustav, pa potom i svi ostali zakoni u Srbiji, štite različitost, odnosno daju podršku njihovom postojanju, a to onda ulazi u obaveze niza institucija u zemlji, pa tako i Javnog radio-difuznog servisa i tela koja prate njegov rad.

Treba se, dalje, podsetiti i zakona koji bliže određuju medijski rad, naročito onaj gde država formuliše obaveze usmeravajući određene prihode toj delatnosti

Zakon o kulturi, usvojen avgusta 2009. godine, određuje u članu 6 Opšti interes u kulturi koji, između ostalog obuhvata: Stvaranje mogućnosti za intenzivan i usklađen kulturni razvoj; uslova za podsticanje kulturnog i umetničkog stvaralaštva; otkrivanje, stvaranje, proučavanje, očuvanje i predstavljanje srpske kulture i kulture nacionalnih manjina u Republici Srbiji; obezbeđivanje uslova za dostupnost kulturnog nasleđa javnosti; podsticanje i pomaganje kulturnih izraza koji su rezultat kreativnosti pojedinaca, grupa i društava Srba u inostranstvu; širenje i unapređivanje edukacije u oblasti kulture; podsticanje primene novih tehnologija u kulturi, naročito informacionih tehnologija i digitalizacije; podsticanje mladih talenata u oblasti kulturnog i umetničkog stvaralaštva; stvaranje uslova za podsticanje samostalnog kulturnog i umetničkog stvaralaštva; podsticanje dečijeg stvaralaštva i stvaralaštva za decu i mlade u kulturi; podsticanje tržišta umetničkih dela, sponzorisanja, mecenarstva i donatorstva u kulturi; itd.

Društvena zajednica ima razloga i prava da zahteva sve ovo budući da se sredstva za ostvarivanje opšteg interesa u kulturi obezbeđuju u budžetu Republike Srbije. Sasvim je prirodno da i javni RD servis, u meri u kojoj se bavi kulturom, prihvata ova usmerenja, bez obzira što nije dominantno medij kulture nego informisanja.

Zakon o javnom informisanju, ne računajući niz izmena, donet aprila 2003. godine, već u Uvodnim odredbama, odnosno u članu 1, upućuje: "Ovim zakonom uređuje se pravo na javno informisanje kao pravo na slobodu izražavanja mišljenja, kao i prava i obaveze učesnika u procesu javnog informisanja. Pravo na javno informisanje obuhvata naročito slobodu izražavanja misli, slobodu prikupljanja, istraživanja, objavljivanja i širenja ideja, informacija i mišljenja, slobodu štampanja i distribucije (rasturanja) novina i drugih javnih glasila, slobodu proizvodnje i emitovanja radio i televizijskog programa, slobodu primanja ideja, informacija i mišljenja, kao i slobodu osnivanja pravnih lica koja se bave javnim informisanjem". U drugom poglavlju reč je o *Načelima javnog informisanja i slobodi javnog informisanja*: "Javno informisanje je slobodno i u interesu javnosti".

Zakon o radio-difuziji – U poglavlju *Ostvarivanje opšteg interesa u oblasti javnog radiodifuznog servisa* kaže se: "Programima koji se proizvode i emituju u okviru javnog radiodifuznog servisa mora da se obezbedi raznovrsnost i izbalansiranost (međusobna usklađenost ili usaglašenost) sadržaja kojima se podržavaju demokratske vrednosti savremenog društva, a naročito poštovanje ljudskih prava i kulturnog, nacionalnog, etničkog i političkog pluralizma ideja i mišljenja" (čl. 77).

Za našu temu bitne su neke odredbe iz poglavlja *Obaveze nosilaca javnog radiodifuznog servisa* u ostvarivanju opšteg interesa, gde se navodi (čl. 78) da su nosioci javnog radiodifuznog servisa dužni da:

- obezbede da programi koji se proizvode i emituju, a posebno programi informativnog sadržaja, budu zaštićeni od bilo kakvog uticaja vlasti, političkih organizacija ili centara ekonomske moći;
- proizvode i emituju programe namenjene svim segmentima društva, bez diskriminacije, vodeći pri tom računa naročito o specifičnim društvenim grupama kao što su deca i omladina, manjinske i etničke grupe, hendikepirani, socijalno i zdravstveno ugroženi, gluvonemi..., i dr.;
- uvažavaju jezičke i govorne standarde, kako većinskog stanovništva, tako, u odgovarajućoj srazmeri, i nacionalnih manjina, odnosno etničkih grupa, na području na kome se program emituje;
- obezbede zadovoljavanje potreba građana za programskim sadržajima koji izražavaju kulturni identitet, kako naroda, tako i nacionalnih manjina, odnosno etničkih grupa, kroz mogućnost da određene programe ili programske celine, na područjima na kojima žive i rade, prate i na svom maternjem jeziku i pismu;
- godišnjim planovima, predvide emitovanje programa nezavisnih produkcija, čiji se izbor vrši na osnovu sprovedenog javnog konkursa i uz zaključenje ugovora u pisanoj formi sa nezavisnim producentom pod uobičajenim tržišnim uslovima;

Postoje i posebne obaveze pri proizvodnji i emitovanju informativnog programa: "Nosioци javnog radiodifuznog servisa su dužni da pri proizvodnji i emitovanju informativnih programa poštuju princip nepristrasnosti i objektivnosti u tretiranju različitih političkih interesa i različitih subjekata, da se zalažu za slobodu i pluralizam izražavanja javnog mišljenja, kao i da spreče bilo kakav oblik rasne, verske, nacionalne, etničke ili druge netrpeljivosti ili mržnje, ili netrpeljivosti u pogledu seksualne opredeljenosti" (čl. 79).

U nizu međunarodnih dokumenata, prihvaćenih i ratifikovanih u Srbiji postoje direktne ili indirektnе odredbe, pa i obaveze očuvanja raznolikosti u kulturi. Tako Preambula **Evropske konvencije o prekograničnoj televiziji** (Strazbur, 1989. i 2002. godine) naglašava: "odlučujući značaj radiodifuzije za razvoj kulture i slobodno oblikovanje mišljenja u uslovima koji omogućavaju očuvanje pluralizma i jednakih mogućnosti za sve demokratske grupacije i političke stranke". Dodaje se još: "Želeći da široj javnosti ponude što veći izbor programskih usluga, obogaćujući time evropsko kulturno nasleđe i razvijajući njeno audiovizuelno stvaralaštvo, i rešene da ostvare ovaj kulturni cilj kroz napore za povećanje proizvodnje i protoka visokokvalitetnih programa, time odgovarajući na očekivanja javnosti u oblasti politike, kulture i obrazovanja". U članu 10 ponovljeno je da se države članice Saveta Evrope obavezuju da neće ugroziti pluralizam medija. Isti motivi dati su i u **Deklaraciji Prve evropske ministarske konferencije o politici masovnih medija**.

Za našu temu posebno je značajna **Konvencija Ujedinjenih nacija o zaštiti i unapređenju raznolikosti kulturnih izraza**, koju je UNESCO doneo u Parizu oktobra 2005. godine a Narodna skupština RS usvojila maja 2009. godine. Navodimo šire izvode iz uvodnih određenja.

Generalna konferencija UNESCO-a usvojila je Konvenciju o zaštiti i unapređenju kulturnih izraza

- *potvrđujući* da je kulturna raznolikost svojstvena čovečanstvu,
- *svesna* da kulturna raznolikost oblikuje zajedničko nasleđe čovečanstva i da je treba negovati i čuvati za dobrobit svih,
- *svesna* da kulturna raznolikost stvara bogat i raznovrstan svet, povećavajući mogućnosti izbora i negujući ljudske sposobnosti i vrednosti, i da stoga predstavlja glavni pokretač održivog razvoja zajednica, naroda i nacija,
- *podsećajući* da je kulturna raznolikost, koja doživljava procvat u okviru demokratije, tolerancije, socijalne pravde i uzajamnog poštovanja među narodima i kulturama, neophodna za mir i bezbednost na lokalnom, državnom i međunarodnom nivou,
- *veličajući* značaj kulturne raznolikosti za puno ostvarenje ljudskih prava i osnovnih sloboda proklamovanih u Univerzalnoj deklaraciji o ljudskim pravima i drugim univerzalno priznatim dokumentima,
- *naglašavajući* potrebu uključivanja kulture kao strateškog elementa u državne i međunarodne razvojne politike, kao i u međunarodnu saradnju u oblasti razvoja, uzimajući u obzir i **Milenijumsku deklaraciju Ujedinjenih nacija** (2000) sa posebnim naglaskom na smanjenje siromaštva,
- *uviđajući* da kultura poprima različite oblike u vremenu i prostoru i da je ta raznolikost otelotvorena u jedinstvenosti i mnoštvu identiteta i kulturnih izraza društava i zajednica koji sačinjavaju čovečanstvo,
- *prepoznajući* važnost tradicionalnih znanja kao izvora nematerijalnog i materijalnog bogatstva, a posebno sisteme znanja autohtonih naroda i njihovog pozitivnog doprinosa održivom razvoju, kao i potrebu za njihovom adekvatnom zaštitom i unapređenjem,
- *prepoznajući* potrebu da se preduzmu mere zaštite raznolikosti kulturnih izraza, uključujući njihove sadržaje, naročito u okolnostima gde preti mogućnost da oni nestanu ili ozbiljno oslabe,
- *naglašavajući* važnost kulture za društvenu koheziju uopšte, a posebno njen potencijal za unapređenje položaja i uloge žena u društvu,
- *svesna* da se kulturna raznolikost učvršćuje slobodnim protokom ideja, i da se obogaćuje stalnom razmenom i interakcijom među kulturama,
- *ponovo potvrđujući* da sloboda mišljenja, izražavanja i informisanja, kao i raznolikost medija, omogućavaju procvat kulturnih izraza u okviru društava,

- *prepoznajući* da raznolikost kulturnih izraza, uključujući tradicionalne kulturne izraze, jeste značajan faktor koji dozvoljava pojedincima i narodima da izraze i podele sa drugima svoje ideje i vrednosti,
- *podsećajući* da je jezička raznolikost temeljni činilac kulturne raznolikosti, i reafirmišući ključnu ulogu obrazovanja u zaštiti i unapređenju kulturnih izraza,
- *uzimajući u obzir* važnost vitalnosti kultura, posebno za osobe koje pripadaju manjinama i autohtonim narodima, koja se manifestuje u njihovoj slobodi stvaranja, difuzije i distribucije tradicionalnih kulturnih izraza, kao i takav način pristupa koji bi favorizovao njihov sopstveni razvoj,
- *naglašavajući* vitalnu ulogu kulturne interakcije i stvaralaštva, koje potkrepljuju i obnavljaju kulturne izraze, i jačaju ulogu onih koji rade na razvoju kulture u svrhu opšteg društvenog napretka,
- *prepoznajući* važnost prava na intelektualnu svojinu radi podrške onima koji učestvuju u kulturnom stvaralaštvu,
- *uverene* da kulturne aktivnosti, dobra i usluge imaju dvostruku prirodu, kako ekonomsku tako i kulturnu, pošto su nosioci identiteta, vrednosti i značenja, i da se ne smeju tretirati kao da imaju jedino komercijalnu vrednost,
- *napominjući* da procesi globalizacije, olakšani brzim razvojem informacionih i komunikacionih tehnologija, stvaraju povoljne uslove za razvijenu interakciju među kulturama i da, takođe, predstavljaju izazov za kulturnu raznolikost, naročito u pogledu opasnosti stvaranja neravnoteže između bogatih i siromašnih zemalja,
- *svesna* da je Unesku dodeljen poseban mandat da osigura poštovanje raznolikosti kultura i preporučiti takve međunarodne sporazume kakvi bi mogli biti neophodni za unapređenje slobodnog protoka ideja putem reči i slike,
- *pozivajući* se na raspolaganje međunarodnim instrumentima, usvojenim od strane Uneska, koji se odnose na kulturnu raznolikost i na ostvarivanje ljudskih prava, a naročito na **Univerzalnu deklaraciju o kulturnoj različitosti** iz 2001. godine.

U poglavlju **Definicije Konvencije Ujedinjenih nacija o zaštiti i unapređenju raznolikosti kulturnih izraza** određuje se i pojam **Kulturne raznolikosti**: „Kulturna raznolikost obuhvata mnoštvo načina na koje kulture grupa i društva nalaze svoj izraz. Ovi izrazi se prenose unutar i između grupa i društava. Kulturna raznolikost se manifestuje ne samo kroz različite načine kojima se kulturno nasleđe čovečanstva izražava, uvećava i prenosi kao raznolikost kulturnih izraza, već i kroz različite načine umetničkog stvaralaštva, produkcije, difuzije i distribucije i uživanja u kulturnim izrazima, bez obzira na korišćena sredstva i tehnologije“. Prema Konvenciji „Interkulturalnost se odnosi na postojanje i ravnopravnu inter-

akciju različitih kultura, kao i na mogućnost stvaranja zajedničkih, ali ne jedinstvenih kulturnih izraza, kroz dijalog i uzajamno poštovanje”.

Potpisnice Konvencije su prihvatile da sprovedu određene mere, od kojih su i “mere čiji je cilj da podstiču raznolikost medija, uključujući tu i raznolikost unutar javnog radiodifuznog servisa” (čl. 6/ž), a zatim: “Strana potpisnica može da utvrdi postojanje posebnih situacija u kojima su kulturni izrazi na njenoj teritoriji izloženi riziku od nestajanja, odnosno da su ozbiljno ugroženi, ili ih je iz nekog drugog razloga potrebno hitno obezbediti” (čl. 8). Član 10 je posvećen obrazovanju i podizanju svesti javnosti - strane potpisnice će “podsticati i unapređivati razumevanje o značaju zaštite i unapređenja raznolikosti kulturnih izraza, naročito putem programa obrazovanja i podizanja svesti javnosti”. Osnovan je i **Međunarodni fond za kulturnu raznolikost**. Kod nas je za izvršenje ove konvencije nadležno Ministarstvo kulture, koje obuhvata i medije.

Marta 2009. godine Narodna skupština Srbije usvojila je i **Zakon o zabrani diskriminacije**, koji u stvari štiti postojanje raznolikosti. **Zakon o zaštiti konkurencije**, donet juna 2009. godine, i ima isti smisao ali u privrednom sektoru.

Strukovne organizacije – pre svih novinarska udruženja, svojim etičkim kodeksima, takođe, podstiču na nediskriminativnost, tolerantnost, poštovanje različitosti. To su tzv. akti samoregulacije koji imaju moralnu snagu jer ih članovi “esnafa” donose i prihvataju sami kao poruku javnosti da može da očekuje odgovarajuće ponašanje. Nažalost, u Srbiji ima primera ogrešenja i o zakone i o etičke kodekse tako da posmatranje samo normativne strane očuvanja i podsticaja različitosti nije dovoljno.

Ostaje da se učesnici u društvenom komuniciranju odrede prema ovim pojavama i da na različite načine traže poštovanje svojih ali i tuđih osobenosti, što je znak demokratičnosti i civilizovanosti jednog društva.

Srbija je zemlja bogata različitostima svih vrsta – od prirodnih do kulturnih, a ono što postoji u realnosti mora da ima svoje mesto i u medijima. Ko ne odražava različitosti u medijima, ne poštuje ih ni u životu, ko ih izostavlja iz komunikacije, sužava im prostor postojanja i razvoja. Ako bi to činio tzv. javni servis problem bi bio još ozbiljniji i zato se ovakve rasprave čine korisnim i za medije ali i za celu zajednicu.

Medijski podsticaji kulture različitosti istovremeno su i brana kulturnom imperijalizmu, koji nas je povremeno zapljuskivao. Epoha međusobnih približavanja i integracija reafirmiše duh osobenosti i naročitosti otvarajući put afirmacije svakoj zajednici da se razvija ne tonući u imitaciju, ne bivajući osiromašena zajedničkim merilima i merama, zakonima i standardizaciji, o kojoj smo govorili

na početku. Bogatstvo je u različitosti, snaga u njihovom zajedničkom putu ka prosperitetu čovečanstva.

Preporuka sa Okruglog stola u Beogradu *Interkulturalnost i mladi glasi*:

Potrebno je da svi mediji, a naročito javni sarvis, svojim programima ravnomerno zastupaju i promovišu bogatstvo različitosti i otvore prostor za sve manjinske grupe.